

ПЕТРО МІРЧУК

НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКРУТІ

ЛІГА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ТОРОНТО 1959

ПЕТРО МІРЧУК

НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКРУТІ

ЛІГА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ТОРОНТО 1959

**ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА
ЛІГИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Ч. 19.

**З цикло:
„УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XX. СТОЛІТТЯ”, брошура шоста**

НАКЛАДОМ ГОЛОВНОЇ УПРАВИ ЛІГИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

**З друкарні Видавничої Спілки „Гомін України”, 140 Бетирст Ст.
Торонто, Онт. — Канада.**

1. ПОХІД СОБОРНИМИ СИЛАМИ НА КИЇВ-ОДЕСУ

В половині липня 1919 р. Українська Галицька Армія (УГА) разом з урядом ЗО УНР перейшли Збруч і з'єдналися з наддніпрянською армією УНР, що разом з урядом УНР опинилася була в тому часі в районі Кам'янця Подільського.

Наддніпрянська армія УНР була в стані повного відступу перед переважаючими силами большевиків і під її контролею залишалася вже тільки невеличка смуга української території між Збручем на заході, Дністром на півдні, лінією Гусятин-Ярмолинці на півночі і Бар-Могиливі на сході. На цю останню фортецю наступали большевики з трьох сторін. Та прихід галицької української армії на допомогу наддніпрянській відразу змінив ситуацію. З'єднані українські армії здержали большевицький наступ і після короткого відпочинку перейшли в протинаступ.

За Збруч перейшло з Галичини «кругло сто тисяч людей. Але між ними було дуже багато цивільних утікачів. Стан самої УГА виносив тоді біля 35 тисяч бійців, а разом з усіми допоміжними частинами кругло 60 тисяч чоловік. Начальним вождем УГА став тоді ген. Мирон Тарнавський. Стан наддніпрянської армії УНР виносив в тому часі кругло десять тисяч бійців, а по прибутті повстанчої групи от. Юрка Тютюнника зріс до 14 тисяч. Обов'язки головного коменданта наддніпрянської армії УНР виконував в заступстві Головного Отамана Симона Петлюри, що від 11 лютого 1919 р. займав теж пост Голови Директорії УНР, ген. Осецький. По з'єднанні обох армій створено спільний провід обох армій під назвою „Штаб Головного Отамана“, на чолі якого став ген. М. Юнаків, а його заступником ген. В. Курманович.

При розгляді майбутніх бойових дій виринуло два

різні пляни. Командування Української Галицької Армії та уряд ЗО УНР заступали погляд, що наступ українських армій повинен скеруватися здовж румунського кордону в напрямі Чорного моря, щоб опанувати Одесу і тим відкрити собі вихід у вільний світ та уможливити доставку зброї, амуніції, одягу й ліків з країн вільного світу. Щойно забезпечивши собі так шлях постачання, українська армія повинна повільно займати повіт за повітом; вслід за нею повинна йти цивільна адміністрація, і заводити окрізь дійсний лад і порядок так, щоб звільнений українськими арміями терен ставав зовсім певним запіллям і базою постачання для українського війська.

Наддніпрянський уряд УНР висунув зовсім інший плян дії. Він поклав головний наголос на політично-психологічний бік справи і тому вважав konieczним, щоб наступ об'єднаних українських армій скерувався на Київ, бо звільнення Києва піднесе захитаний дотеперішніми невдачами авторитет УНР, викличе загальне одушевлення українського населення й заохотить його до повстання проти большевиків на всій території України, окупованій большевиками.

Після обміркування обох плянів було остаточно вирішено реалізувати обидва пляни одночасно, при такій постановці: Наступ об'єднаних армій соборної України повинен йти одночасно на Київ і на Одесу, однак з престижових оглядів головні сили треба вжити на звільнення Києва.

Вже перші бої об'єднаних армій з большевиками принесли наявні успіхи. Большевики ставили скрізь дуже запеклий опір, але не всімі були здержати наступу й мусіли крок за кроком відступати. По двох тижнях бойових дій було здобуто Вапнярку, Жмеринку та Староконстантинів і цим створено вигідну випадову базу для загального наступу на Київ. До армії УНР стали напливати підсилення з повстанських загонів так, що тепер наддніпрянська Дійова Армія числила вже тридцять тисяч бійців; крім цього, командуванню Дійової Армії УНР підпорядковувалися численні повстанські загони на окупованих ще

більшевиками теренах, у висліді чого стан об'єднаних українських армій досяг в половині серпня 1919 р. числа сто тисяч бійців.

Об'єднані армії поділено на три армійські групи: Північну Армійську Групу, що складалася з 11-го галицького корпусу під командою полк. А. Вольфа, та з групи Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця; Осередню Армійську Групу під командою ген. А. Кравса, в склад якої ввійшли I-ий і III-ий корпуси УГА та наддніпрянська Запорізька Дивізія, і Східню Армійську Групу, зложеною з повстанських частин от. Юрка Тютюнника і 3-ої дивізії полк. Удовиченка, скріплену опісля Волинською групою армій УНР та двома бригадами УГА. Північна й Осередня армійські групи пішли походом на Київ, Східня Армійська Група на Одесу.

Большевики кинули на всі відтинки фронту сильні підкріплення і тому бої стали скрізь дуже важкими й запеклими. Найслабшою під кількісним оглядом була Східня Група, що наступала на Одесу. Після перших успіхів, зустрівшись з великою большевицькою перевагою, вона була змушена здержати свій похід в околиці Балти й Ольвіополя, тобто на половині шляху до Одеси. Але тоді прибула їй на допомогу Волинська Група наддніпрянської армії і 2-га дивізія УГА. Скріплена так Східня Група перейшла знову в наступ. В околиці Рудниці вона розбила зовсім 45-ту большевицьку дивізію і захопила в полон три тисячі большевиків та здобула великі припаси амуніції, скоростріли, гармати і два панцирні потяги. 4-та большевицька дивізія відступила поспішно на схід і в останніх днях серпня 1919 р. українські війська підійшли переможним походом під Одесу.

Ще успішніше розвивався похід українських армій на Київ, хоч большевикам прибували з Московщини постійні підкріплення людьми, зброєю й амуніцією. Українські армії дійшли до Києва і 30 серпня ранком почали загальний наступ на столицю. Київ окружено з усіх сторін, завзятий спротив ворога скрізь зламано і після полудня 31 серпня

1919 р. перші стежі Української Галицької Армії та корпусу Січових Стрільців увійшли до Києва.

Зусиллям об'єднаних армій соборної України було викинено большевиків за Дніпро і звільнено золотoverхий Київ. Над столицею України замаяли 31 серпня 1919 р. знову синьо-жовті прапори.

„Успіхи на фронті поріднили галицького стрільця та нашого козака і прославили їх серед українських мас, — піднісся настрій серед війська, запанував бадьорий дух”, — нотував один із членів уряду УНР, О. Доценко, у „Літописі Української Революції”).

2. У ВОРОЖОМУ ОТОЧЕННІ

Але політичне положення Української Народньої Республіки на тлі міжнародньої ситуації було надзвичайно важке: Україна була оточена з усіх сторін ворожими силами, не маючи ніде союзника й не зустрічаючи в зовнішньому світі в нікого навіть прихильності до своїх змагань.

З-поміж безпосередніх сусідів України найменш небезпечною була Румунія і тому українці пробували налагодити з нею бодай торговельні відносини та закуп зброї. Але здержання румунських імперіялістичних апетитів на лінії Дністра було вислідом тільки румунської слабости, а не виявом симпатії чи виrozumіння до визвольних змагань українського народу. Румунія залишалась весь час настороженим, чигаючим хижаком. І коли весною 1919 р. Запорізька Дивізія була змушена, відступаючи перед большевиками, перейти на румунську територію, то румуни ограбили в неї все, що тільки було можна. А тому навіть Румунію треба було числити ворожо-невтральним сусідом.

Ще більш ворожу „невтральність” супроти наддніпрянської України виявила Польща. Коли наддніпрянська українська армія знайшлася весною 1919 р. в дуже важкому положенні, тоді Польща виступила збройно проти УНР і захопила в свої руки великі запаси зброї й амуні-

ції в районі Волині. 24 травня, згл. 16 червня 1919 р. військовій місії уряду УНР під проводом ген. Дельвіга вдалося підписати у Львові тимчасовий договір з поляками про замирення; але в новому договорі про замирення з 1 вересня 1919 р. урядові УНР треба було окупити те замирення вже дорогою ціною признання тимчасового кордону між Україною і Польщею на лінії Збруч-Заслав-Олевськ-Мозир, значить відступити полякам ще й усю Волинь та Полісся. Зрозуміло, що такої демаркаційної лінії українці ніяк не могли вважати остаточним кордоном між Україною й Польщею. Натомість поляки не тільки вважали захоплені українські землі невід'ємною частиною польської держави, але плекали нескривані апетити захопити ще й нові шматки української території.

На сході ж і на півдні з'явився перед українськими арміями, що стояли у важкому змагу на життя і смерть з московськими більшовиками, новий грізний ворог: чорномосковське гайвороння — армії ген. Денікіна.

Врешті, некорисною для справи української державності стала й загальна міжнародня ситуація. Світова війна закінчилась, Німеччина й Австро-угорщина капітулювали і п'яні перемогою Франція й Англія заходились накреслювати нову політичну карту Європи по своїй власній уподобі, мало, а то й зовсім не рахуючись з волею населення даної країни.

Большевизм визнали переможні альянти — Франція й Англія, смертельною загрозою для Європи і тому поставили дати всю потрібну допомогу біло-московським арміям, що їх очолив ген. Денікін. Тим арміям дали західні альянти достатню кількість зброї, амуніції та іншого воєнного знаряддя і, підсиливши їх десантом французьких військ, перекинули їх через Чорне море й Кавказ на українські землі.

До уряду Української Народньої Республіки Франція й Англія поставилися неприхильно, а то й явно вороже — з двох причин: По-перше тому, що вороже до державної самостійности України ставився Денікін із своєю „добро-

вольчою" армією і цілий політичний „біло-московський" провід, всіми силами піддержуваний Францією й Англією; по-друге тому, що уряд УНР був у руках соціалістів, яких тодішня Франція й Англія вважали „тоже-большевиками".

У висліді того західні альянти доручили блокувати уряд та армію УНР так само, як большевиків і не допускати до них ніяких достав зброї, аmunіції, одіння, харчів.

Так опинилася Українська Народня Республіка в 1919 році в смертельному ворожому оточенні. Ніде ні одного щирого союзника, який поміг би Україні в її особливо важкому положенні бодай продажем боеприпасів, одіння, харчів та ліків. На півночі й північному сході — большевицькі орди, запіллям яких стала вся Московщина, на півдні й південному сході — двістітисячна армія Денікіна, що користувалася обильною допомогою Франції й Англії; на заході — зачаєні, ніби неутральні Румунія і Польща.

3. ЗНОВУ ПАРТІЙНИЦТВО

На добавок усіх лих — партійництво, яке казало ставити інтерес групки, інтерес власної партії понад інтереси нації, виявилось навіть й у так невимовно трагічній ситуації, коли мусіли б були відійти набік усі особисті й партійні амбіції, а всі українські сили мали дружньо з'єднатися в тому останньому змагу за бути-або-не-бути українській державі.

Свій партійницький підхід до всіх проблем заходились наддніпрянські соціалістичні провідники накинати відразу й Західній Україні. Коли 22 січня 1919 р. було проголошено злуку всіх українських земель, то соціалісти з УНР зацікавились зовсім не мілітарним положенням Західньої Области УНР, що вела тоді важку боротьбу з польськими напасниками, ні адміністративно-державницькими проблемами, а тільки — яка це партія при владі в Західній Области УНР.

Уряд ЗО УНР був створений представниками україн-

ського населення, вибраними нормальними парламентарними виборами ще за Австро-угорської монархії. В ньому були представники всіх діючих тоді західноукраїнських партій, очевидно — пропорційно до їхніх дійсних впливів серед українського громадянства. При тому нормальному стані кількість соціалістів була зовсім маленька. Це дуже не подобалось наддніпрянським соціалістам, які вважали, що соціалісти скрізь мусять мати владу в своїх руках, не дивлячись на те, яку частину громадянства вони репрезентують.

А тому й заходились помагати своїм галицьким партійним колегам-соціалістам захопити в свої руки всю владу в Західній Області УНР. Шляхом демагогічної агітації розпалювали клясово-партійні пристрасті, щоб довести до державного перевороту.

Свої партійні затії почали соціалісти вже напередодні формальної злуки українських земель. Перед відкриттям „Трудового Конгресу“, що почав свої наради в Києві 23 січня 1919 р. в характері українського державного парламенту, відбули наддніпрянські соціалісти свої партійні з'їзди, на які прибули й представники галицьких соціалістів. На тих партійних нарадах і було укладено план дії для захоплення соціалістами влади теж в Західній Україні. На керівників тієї акції визначено делегатів, що прибули на партійний з'їзд в Києві — діяча галицьких соціал-демократів Семена Вітика й двох авантюристів — буковинця О. Безпалка та галичанина І. Сіяка.

Повернувшись до Галичини, О. Безпалко почав творити „Селянсько-Робітничий Союз“, як „єдино компетентне представництво українських селянських і робітничих мас Галичини, Буковини і Закарпаття“, а за привезені гроші видавав у Станиславові дві партійні газети, присвячені агітації проти уряду Західньої Народньої Республіки та проти галицької „Української Національної Ради“, як „речників буржуазії“. В „Селянсько-Робітничому Союзі“ вдалося Безпалкові зібрати тільки горстку таких же, як він, політичних авантюристів. Але це не перешкодило Безпал-

кові зголосити в „Українській Національній Раді” вимогу, щоб до її складу прийнято 61 представників „Союзу” як речників українського селянства й робітництва. Цю незвичайну вимогу піддержав в УНРаді представник соціал-демократичної партії С. Вітик, але УНРада відкинула її як зовсім безпідставну і суперечну демократичним методам політичної праці.

Не приймалися серед українських мас і голошені Безпалком демагогічні кличі про негайне передання всієї влади в Західній Україні в руки соціалістів, запровадження в Українській Галицькій Армії „радянської” системи з „солдатськими радами” й вибором старшин та негайне переведення парцеляції фільварків. Безперечно, і уряд ЗО УНР, і командування УГАрмії робили різні помилки, і галицькі народні маси не були ідеально дисципліновані, національно свідомі й політично вироблені. Все ж, національне почуття було серед галицько-українських мас безмірно міцніше від клясово-партійних пристрастей. Вони розуміли, що в час кривавого змагу з наїзником за збереження національно-державної самостійності немає місця для внутрішніх клясово-партійних авантур.

На допомогу Безпалкові приїхав весною 1919 р. до Станиславова уповноважений наддніпрянських соціалістів Микита Шаповал, маючи завдання особисто керувати організуванням державного перевороту проти „українських буржуазних націоналів”. Але плян того перевороту був швидко викритий, Микиту Шаповала, який замість організувати оборону Києва перед наступаючими більшовиками, організував партійні перевороти, щоб „ущасливити” соціалістичним хаосом і анархією теж Західню Україну, арештовано й разом із його помічниками відставлено поза кордони ЗО УНР.

В червні 1919 р. член „Союзу” Безпалка — галицький соціал-демократ д-р І. Сіяк зробив ще одну спробу соціалістичного державного перевороту. Він зорганізував у Станиславові, де тоді перебував уряд ЗО УНР, збройний „загін залізничників”, що начисляв 300 осіб, і пробував

при його допомогі заарештувати д-ра Є. Петрушевича й інших членів уряду ЗО УНР та проголосити „селянсько-робітничу владу” соціалістичної партії. Однак і цей анархістичний виступ виявився відразу невдачним і Сіяк мусів зі своїми співниками чимшвидше втікати з Галичини.

Та тоді виявилось, хто це був інспіратором усіх тих анархістичних виступів. Наддніпрянські соціялісти, користуючись тим, що уряд УНР був майже повністю в їхніх руках, не тільки дали азиль тим руїнникам, але ще й нагородили їх: відділ ворохобників під командою д-ра Сіяка було призначено загоном особистої охорони уряду УНР, О. Безпалка прийнято в склад уряду УНР як міністра праці, а С. Вітика спеціально створеного „міністерства для справ ЗО УНР”, тобто назначено його зверхником уряду З УНР.

Цей епізод ми згадуємо детальніше тому, бо він дуже чітко вияснює, в чому в дійсності була суть тодішнього спору між наддніпрянським урядом УНР та урядом ЗО УНР. Його підложжя — „психологічно-політичний Збруч”, як це опісля намагалися вияснювати ініціатори того конфлікту, зводиться властиво до вузько-партійної розигри. На цьому прикладі ми бачимо виразно, що територіяльно-політичний чи територіяльно-психологічний момент тут був зовсім ні при чому. Адже галичани С. Вітик і д-р Сіяк та галицько-буковинський О. Безпалко були беззастережно приємливими для співпраці наддніпрянським соціялістам, бо вони — були такими самими соціялістами; натомість д-р Петрушевич та інші галицько-українські діячі, що були „націоналами”, були неприємливими для наддніпрянських соціялістів — так само, як були неприємливими для них і наддніпрянські „націонали” — Микола Міхновський та його однодумці.

В липні 1919 р., в обличчі повної катастрофи, уряд УНР пішов на уступки: соціалістичного партійного талмудиста Б. Мартоса заступлено на пості голови уряду більш примирливим та національно зорієнтованим, хоч і членом тієї самої партії соціал-демократів, Ізааком Ма-

зепую, „міністерство для справ Галичини” обіцяно ліквідувати, затін Сіяка розпущено²⁾).

Спільний похід наддніпрянської та галицької українських армій в липні-серпні 1919 р. на Київ-Одесу, спільні бої і спільні успіхи, завершені звільненням Києва, здавалося, ліквідували всі ті партійні спори й інтриги, ставлячи перед очі всім всенародні інтереси... „Успіхи на фронті, — писав про це в „Літописі Української Революції” О. Доценко, — поставили на порядок денний на всю широчінь національні моменти (гуртування та акції народу — повстанців і війська під національними гаслами за УНР проти червоної і чорної Москви) понад соціальні й партійно-особисті, — ми мусіли приготуватися і стати на шлях творчого будівництва Республіки, а не безконечної руйнації й політичного занепаду, — в противному разі передати заздалегідь владу комусь другому — людям... здорового розсудку, які змогли б під реальними вимогами життя відійти від партійних „ізмів” і приступити до національно-державної будови та націю українську протиставити нації московській”³⁾).

На жаль та на лихо Україні, українські соціалісти не спромоглись на таку позитивну еволюцію поглядів та тверезу поставу до життя. „Замість того, щоб справу творення незалежності України покласти в основу всебічного визволення українського народу, (так робили тоді в себе соціалісти польські, грузинські, лотиські, естонські та фінські), вони блукали між кличами демократії та диктатури й шукали виходу для „гармонійного з'єднання” ідеї національної з соціальною в неясних формулах про „трудову владу”, про „ради трудового народу” і т. п.”⁴⁾.

Не зуміли наші соціалісти спромогтись на те, щоб перестати врешті розкладати власну армію партійною агітацією. „Державну інспектуру”, тобто апарат партійних політруків ес-деків та ес-ерів, введений в наддніпрянській українській армії на взір большевицької, не ліквідовано, а навпаки, посилено її діяльність. А те партійне „освідомлювання” вояцтва розкладало армію й плекало анархізм

отаманії, бо дозволяло кожному отаманові, а то й рядовикові політикувати й узалежнювати свою вояцьку поставу від того, чи йому подобається, чи не подобається політика уряду УНР та його партійно-персональний склад⁵). Партійництво соціалістів навіть у тій особливо важкій ситуації не переставало розкладати українську армію знутри.

Партійницький підхід соціалістів навіть у військовій ділянці мав особливо відемні наслідки для боротьби українського народу на відтинку повстанчому. На теренах, окупованих більшевиками та денікінцями, оперували численні українські повстанські загони, сили яких сягали в тому часі разом до 300 тисяч чоловік. Їхні партизанські дії завдавали дуже дошкульні удари червоним та білим московським загарбникам, і якщо б усі ті українські повстанські загони були охоплені військовою дисципліною під одним найвищим командуванням Армії УНР, то це було б дало змогу пляново й послідовно ліквідувати окупантські сили ударами з фронту і з тилу. Але, замість сприяти підпорядкуванні всіх повстанських загонів єдиній військовій команді УНР, соціалістичні діячі в складі уряду УНР докладали всіх зусиль, щоб повстанські загони залишалися „приватними” частинами котроїсь із соціалістичних партій чи їхніх фракцій. У висліді того повстанські отамани контактувалися не з військовим командуванням УНР, але з проводами котроїсь із фракцій ес-деків чи ес-ерів і займалися не укладанням плянів бойових дій згідно з наказами військового командування УНР, але партійно-політичними програмами, хитаючись, як і самі провідники ес-деків та ес-ерів, між кличами національного державництва і більшевизмом, стаючи раз по стороні УНР, раз по стороні більшовиків. Партійницький підхід соціалістів до кожної проблеми занархізував і змарнував цей патріотичний бойовий запал українського населення, що виявлявся дією повстанських загонів.

На голоси українських патріотів, що закликали до опам'ятання, українські соціалісти відповідали:

„Нам кажуть, що треба залишити всі „сварки”, всі партійні рахунки і з’єднатися під одним прапором, під гаслом самостійності Української Республіки. Політично-партійні суперечки наші пояснюють нам тим, що, мовляв, ми не жили ще державним життям, що немає у нас політично-громадського вироблення... В дійсності ж причина боротьби двох групіровок українських партій та сама, що панує й у всьому світі — класова суть і класова протилежність змагаючихся сторін українського суспільства. І цим тільки й можна з’ясувати впертість тієї боротьби... І партійна боротьба мусить продовжуватись, мусить загострюватись і кристалізуватись і було б злочинством і врадою соціалістичних партій, або дійсно політичною недозрілістю піти на цю досить нехитру і наївну політику наших політичних ворогів. З тієї точки погляду — з точки погляду класової боротьби і може розглядатися гасло Української самостійної Республіки... Для одних це гасло — ідея чистого націоналізму, гасло вільного розвитку української буржуазії, для других — для пролетарських мас — це засіб розвитку мас, піднесення їхньої свідомости. Буржуазні кола української суспільности більш усього, розуміється, протестують і обурюються, коли хто нескромною рукою торкнеться, хоч трохи підійме покривало, яке так старанно і щільно прикриває обличчя молодої, ще не оформившоїся „красуні” — української буржуазії... Для неї самостійність Української Республіки — засіб забезпечення своїх класових інтересів, засіб замкнути круг використовуючих дану територію, вигнати конкурентів-чужинців; для нас — спосіб класової боротьби і знищення буржуазії”⁴⁶).

Значить, для українських соціалістів ще й півтора року по проголошенні повної державної незалежності України основним завданням залишалось не оборона самостійної соборної української держави, що опинилася із-за агресії червоної й „білої” Москви в незвичайно критичному положенні, але — „класова боротьба” і тому головним ворогом для українських соціалістів були далі не червоні

й „білі” московські наїзники, але — „неоформившася ще українська буржуазія”.

7 вересня 1919 р. Головна Управа наддніпрянської „Української Народньої Партії”, що створилася в серпні 1919 на місце давнішої „Української Хліборобсько-Демократичної Партії”, передала урядові УНР свій меморіал „про внутрішнє і зовнішнє положення України та завдання нашої політики”, в якому піддано критиці політику соціалістичних урядів Мартоса й Мазепи і поставлено такі вимоги:

„1. Радикальної зміни курсу внутрішньої політики в напрямі дійсного забезпечення демократизму, парламентаризму, правности й порядку.

2. Припинення соціалістичних експериментів у внутрішній економічній, фінансовій та земельній політиці й забезпечення приватної ініціативи й коштів у справі розвитку українського народного господарства.

3. Проголошення того, що потрібні для розвитку української нації соціальні реформи будуть вирішені й остаточно закріплені Українськими Установчими Зборами.

4. Прийняття мір для того, щоб широкі кола населення відчували не лише свої права, але й обов’язки перед українською державою.

5. Не спиратися в національно-державній роботі на диктатуру поодиноких клас, партій і політичних груп.

6. Зміна курсу політики відносно галицького уряду.

7. Переведення належних змін дипломатичних і торговельно-фінансових місій”.

Подібний своїм змістом меморіал під назвою „Записка С. Петлюри” подала й Головна Рада наддніпрянського „Українського Національно-Державного Союзу”. В ньому було стверджено, що „сучасне трагічне, а в недалекому майбутньому може й катастрофічне становище української держави” спричинили: „диктатура Центральних Комітетів партій соціалістів-революціонерів та соціал-демократів”, що „в дійсності є одна лиш зневага для політично-здорового та реально-мислячого громадянства”, „спроби боль-

шевицьких експериментів (трудові ради) над місцевим самоврядуванням”, переводжені соціалістичними урядами УНР, що довели до „повного розвалу місцевої цивільної влади”; „руйнуюча земельна політика”; „елементарна, нетактовна та некоректна політика відносно Галичини, галицького населення та його війська й правительства”; орієнтація українських соціалістів на світову революцію й достосовування ними до тієї орієнтації всієї політики уряду УНР. У висновку тих стверджень були поставлені менш-більш ті самі вимоги щодо зміни напрямних і методів політики й усієї роботи уряду УНР, що їх поставила „Українська Народня Партія”).

Ці меморіяли доказують, що наддніпрянські патріотично-державники не переставали звертати увагу керівників УНРеспубліки на сумні наслідки партійництва та закликали до конструктивної, державотворчої, понадпартійної праці в інтересі української держави й усього українського народу. На жаль, вони були організаційно надто слабкі. А відклик до Симона Петлюри як Голови Директорії, чи й до цілої Директорії УНР не міг мати бажаних успіхів, бо, як це відверто признає один із тодішніх провідних соціалістів, „справами тоді керувала не Директорія, а Правительство, точніше — Центральні Комітети правительствених партій (есерів та есдеків). В цьому власне й було все зло для Республіки, бо партійні інтереси ставилися понад усе, понад справи державні”⁸).

4. ЧОРНОМОСКОВСЬКІ КРУКИ

В той сам час, як об'єднані українські армії, розтопуючи большевицько-московські орди, зближалися переможно до Києва із заходу, з півдня прямував до нього новий непримиренний ворог українського самостійництва — 200-тисячна російська „біла” армія ген. Денікіна.

Уряд УНР та військове командування УНР не мали ясного погляду на те, як ставитись їм до армії Денікіна.

й до його мілітарної та політичної акції. Перемоги об'єднаних українських армій над большевиками, які на цьому відтинку скупчили свої головні сили, та селянські повстання на лівобережній Україні помогли денікінській армії захопити в скорому часі південну та лівобережну частини України. Це відкрило можливості в оперті на Чорне море, що ним йшли французькі та англійські доставки для тієї російської армії, прямувати на Москву. Так думало зокрема українське військове командування, сподіваючись, що українську територію вважатиме Денікін тільки тереном перемаршу й шляхом сполуки з західними альянтами до часу, поки не захопить Москву й Петроград та встановить зв'язок з західними альянтами через Петроград — Балтицьке море.

До того, командування українських армій і частина політичних керівників лякалися збройно виступати проти Денікіна, бо на цю карту поставили західні альянти. Уряд УНР та військове командування побивалися за встановленням приязних стосунків України з західними альянтами, а тому й не хотіли ускладнювати ситуації виповідженням війни Денікінові.

Але, разом з тим не зроблено теж ніяких заходів для того, щоб вияснити ситуацію в безпосередніх переговорах з Денікіном заздалегідь, поки ще прийшло до безпосередньої зустрічі обох армій. Цю „делікатну” проблему просто виминали, сподіваючись, що вона якось сама розв'яжеться корисно для української справи. А щоб сприяти такому бажаному розвитку подій, було дано українським військовим частинам наказ, в бойові дії проти частин Денікіна не входити⁹⁾.

Наслідки тієї неясности й нерішености щодо постави військ і уряду УНР до Денікіна виявилися трагічнішими, ніж будь-хто міг припускати.

Для „біло”-московського патріота Денікіна українські самостійники були більшими й важливішими ворогами, ніж московські большевики. Тому, хоч перед ним стояв відкритим шлях на Москву через Харків, він окерував свої

полчища на Київ, щоб захопити його й опанувати насамперед всю Україну та закріпити насамперед тут своє панування — в „южній Росії”.

31 серпня 1919 частини армії Денікіна підійшли лівим берегом Дніпра під Київ. Застави української армії не звернули на те уваги в переконанні, що армія Денікіна є союзником української армії в спільній боротьбі проти большевиків. Ця дезорієнтація допомогла денікінцям без труда захопити в свої руки перехід через Дніпро і ввійти до Києва. Довідавшись про парадну вмаршу українських армій до Києва, комендант денікінських частин зажадав, щоб на будинку „Думи” був вивішений теж російський трикольторний прапор. Комендант корпусу УГА ген. Кравс погодився на те і сам поїхав на переговори з командою денікінців, щоб устійнити демаркаційну лінію між українською й денікінською арміями.

А тим часом вивішений на „Думі” російський прапор в часі перемаршу української частини зірвано, порвано й килено під копита коня командира частини. Це було, ніби, визовом для денікінців до виступу проти української армії. В дійсності вони запланували ворожий виступ уже заздалегідь, бо одночасно в усіх частинах міста кинулись роззброювати українські частини. Ця несподіванка заскочила зовсім і українське вояцтво і командування української армії. Давнішого наказу, щоб не входити в бої з денікінцями, не було відкликано, нових наказів і директив не було. Денікінці скористали з тієї розгубленості й роззброїли деякі відділи УГА та захопили в полон частину команди. Щоб опанувати положення, командування дало всім українським частинам у Києві наказ відступити з міста на лінію Ігнатівка-Васильків.

Звільнений 31 серпня 1919 р. українськими арміями від большевицької навали Київ перейшов уже третього дня після цього без бою в руки „біло”-московської армії Денікіна.

Командування українських армій пробувало ще після того переговорювати з командуванням армії Денікіна, щоб

виминути взаємну війну. Але безуспішно, бо Денікін і все його оточення виявилися чорносотенними московськими шовіністами, що стояли незмінно на становищі „єдиної невідомої Росії” і вважали Україну тільки „Югом Росії”, а тому й вимагали, щоб уряд УНР негайно самоліквідувався, наддніпрянська українська армія щоб склала зброю перед армією Денікіна, а УГА щоб підпорядковувалася командуванню армії Денікіна як її складова частина.

Свою ненависть до всього, що українське, виявили денікінці теж своєю поведінкою на окупованих ними українських теренах: вони арештували й розстрілювали всіх замітніших українських політичних і культурних діячів, забороняли українську мову і встановлювали скрізь до революційні порядки московського панування над українським народом¹⁰).

Це переконало й тих, що обдурювали себе надією на згоду з „біло”-московськими кругами в боротьбі проти большевиків, що „білі” чи чорні москалі такі ж самі непримиренні вороги української державности, як і червоні. А тому, продовжуючи війну з большевицькою Московщиною, уряд і військо командування УНР проголосило 24 вересня 1919 війну російській „Добровольчій армії” та російському урядові „Юга Росії”.

Не дивлячись на те, що армія Денікіна була кількістю вдвоє більша від об'єднаних українських армій і завдяки безупинній допомозі Франції й Англії розпоряджала першорядним воєнним вивінуванням, та що в той же час українські армії стояли в боях з большевиками, українці мали зразу поважні мілітарні успіхи. На початку жовтня 1919 III-ій Корпус УГА прогнав московських добровольців з Монастирища й підійшов під Умань, а частини Наддніпрянської армії на південному заході змусили добровольців відступити до Балти. А в другій половині жовтня здержано протинаступ денікінських військ, при чому в одному лише бою біля Романова було знищено зовсім два московські полки.

Здавалося, що ці успіхи загоять рани від дошкульного

мілітарно-політичного удару, що його зазнали українські армії в Києві 31 серпня — 1 вересня 1919 із-за дезорієнтації так серед вояцтва, як і серед головного командування та уряду УНР щодо постави супроти денікінсько-російських армій.

Та тоді Українська Галицька Армія зазнала нагло страшного удару від найгрізнішого ворога, що ним виявився — тиф.

5. ЖИВО ТИФУ

Українська Галицька Армія опинилася після переходу за Збруч на Наддніпрянщині у дуже критичному положенні під оглядом свого забезпечення амуніцією й одінням. Брак амуніції й військового виряду був, як відомо, головною причиною заломання „Чортківської офензиви” УГА проти поляків при кінці червня 1919 та її відступу. Переходячи за Збруч, УГА сподівалася поповнити ті дошкульні браки в своєму вивінуванні припасами армії УНР. Та всі ті надії розвіялися: при відступі частина боеприпасів армії УНР попала в руки большевиків, велику частину захопили зрадливим виступом поляки, частину пограбили від Запорізької Дивізії, що була змушена перейти на правий берег Дністра, румуни і нечисленна армія УНР опинилася в момент злуки з УГА сама зовсім убогою на бойове устаткування.

Надія на поправу того стану блисла була при здобутті Києва, де большевики, тікаючи, залишили великі запаси зброї, амуніції й одіння. Але несподіваний виступ денікінців, уже другого дня по здобутті Києва українськими військами, не дозволив українцям скористатися тією так дорогою добиччю й вона, здобута на большевиках українським вояцтвом, попала в більшості до рук денікінців.

У висліді того, положення українських військових частин під оглядом забезпечення у взуття та одіння ставало

з кожним днем трагічніше, бо старі запаси зуживалися, нових важко було дістати, а на зміну літа приходила холодна й slotлива осінь.

На добавок усіх тих лих — УГА стала об'єктом згадуваних партійних інтриг. Напередодні об'єднання наддніпрянської та галицької українських армій, при ладнанні всіх спірних справ між наддніпрянським урядом УНР та урядом ЗО УНР, було прийнято обома сторонами постанову про ліквідування „міністерства для справ Галичини”, що його створили були при уряді УНР соціалісти для того, щоб таким способом, понад голови всіх галицьких українців, настановити свого однопартійця-соціаліста зверхником над урядом ЗО УНР. Та домовлення про ліквідацію джерел безупинних спорів не було здійснене. „Міністерство для справ Галичини” з галицьким соціалістом С. Вітиком фактично залишилося далі, Мартоса усунуто з посту прем'єра, але в складі нового уряду І. Мазепи передано йому пост міністра фінансів, а О. Безпалкові знову передано пост міністра праці. І от ті три соціалістичні діячі, користуючись піддержкою всіх інших соціалістичних проводирів в уряді УНР, не завагалися надужити своїх становищ, як члени уряду УНР, для партійних інтриг проти уряду ЗО УНР — коштом життя й здоров'я стрільцтва УГА: Б. Мартос, як міністер фінансів, замість виплачувати фонди на удержання УГА на руки уряду ЗО УНР або головного командування УГА, передавав їх „міністрові для справ Галичини” С. Вітикові, з яким не хотіли співпрацювати ні уряд ЗО УНР, ні командування УГА. У висліді того призначені урядом УНР фонди для потреб УГА ніколи не приходили в час, а то й зовсім не приходили. За частину фондів, призначених на закуп взуття й одіння для стрільців УГА, О. Безпалко та С. Вітик видавали агітаційну партійну газетку „Боротьбу”, яка своєю демагогією проти уряду ЗО УНР і командування УГА страшенно загострювала відносини між наддніпрянцями й галичанами”).

Ті партійні інтриги соціалістів збільшили критичний стан прохарчування та вивінування одінням УГА так, що

осінню 1919 серед босого, слабо одітого й недоживленого вояцтва УГА став масово ширитися тиф.

Жниво тифу серед вояцтва УГА було страхотливе. Не було одіння й взуття, не було харчів, не було ліків, не було приміщень для хворих. В холодну, slotливу осінь тисячі важко хворих лежали безпомічно в бараках, або й просто на возах, і застигали сотнями денно. Вже при кінці жовтня 1919 кругло 11 тисяч стрільців УГА лежали хворими на тиф¹²⁾). Великий сніг, що впав тоді і топлячись перемінив землю в непролазне болото, сприяв поширенню недуги тим більше, що не було можливості сепарувати хворих від решти стрільців у шпитальних приміщеннях, бо таких не було. (На останній спільній нараді уряду УНР і уряду ЗО УНР 12 листопада 1919 в Кам'янці Подільському начальник Головної Команди Галицької Армії сот. Стефанович звітував: „На фронті від 9-ти днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харч. Шпиталі в страшнім стані, ранені рвуть шматки з білизни трупів, щоб обвинути собі рани”¹³⁾). А оборонець на військовому суді проти ген. Тарнавського говорив про це: „Це, що зізнавали начальники: санітарний, інтендатури, муніційний і політичний референт, вистане, щоб мати ясний образ того, в яким стані находилася армія в перших днях падолиста 1919. Це вже не була армія, тільки шпиталі у вічнім руху, що переносилися з місця на місце. Стан хворих виносив понад 10 тисяч, брак ліків, недостача лікарів, брак санітарного матеріалу і персоналу, брак білизни, накривал і т. п. — все це свідчило, що та армія при дальших таких умовах зовсім вигине. А не було найменшої надії, що буде можна цьому зарадити”¹⁴⁾). Інші звіти про тодішній стан УГА стверджували, що в тому періоді slotливої й холодної осені четвертина війська не мала білизни, а 10 відсотків взуття й плащів.

Неймовірно важкий стан устаткування армії одінням та амуніцією і страхотливе жниво тифу й трагічні наслідки цього ствердив у своєму звіті на згаданій нараді й тодішній військовий міністер УНР ген. Сальський: „Війна для

нас скінчена. Поконали нас не мілітарна сила ворога, а тиф. Наддніпрянська армія не має навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька Армія в такому самому стані. Вона в більшості вже оточена. Грошей нема... Становище у військовому відношенні тяжке. Коли всі потреби не будуть задоволені, то не можна сподіватися досягнути щонебудь військовою силою. Треба шукати інших шляхів, аби не згубити й того, що досягнуто тяжкою дворічною боротьбою"¹⁵).

6. ЗМОРА ОРІЄНТАЦІЙ

Трагічне положення українських армій осінню 1919 р., а з цим і всієї справи української державности, зродило змору орієнтацій. Шукаючи порятунку, українські політики стали „орієнтуватись” на котрогось із ворогів, сподіючись, що заключення перемир'я, або й союзу з котримсь одним із ворогів дасть українським арміям змогу відітхнути. Звільнившись від бойових дій хоч з одної сторони, буде змога полатати дошкульні браки в одінні й амуніції і завдяки цьому скерувати свої сили в одному напрямі та розправитись остаточно з одним, „найважливішим”, ворогом.

Насамперед почалися спроби уряду УНР заключити не тільки перемир'я, але й мілітарно-політичний союз з Польщею з метою спільної боротьби проти большевицької та проти „білої” Москви, що загрожувала не тільки державній незалежності України, але й Польщі. Ті намагання почалися ще веною 1919 р. Тоді то з доручення міністра закордонних справ УНР К. Мацієвича виїхав до Варшави в характері надзвичайного посла УНР Б. Курдиновський. Вислідом його заходів перед тодішнім президентом Польщі Падеревським було — підписання 28 квітня 1919 „договору поміж Україною й Польщею”, яким Курдиновський „ні більше ні менше як віддавав цілу Україну під державну зверхність Польщі. Україна цим догово-

ром віддавала і свою політику, і свою армію під керівництво Польщі”¹⁶). Вістка про такий „договір” викликала в українських кругах загальне обурення, тому уряд УНР проголосив, що ніяких уповажнень для підписування „договору між Україною й Польщею” Б. Курдиновський не мав, всякі уповажнення для нього виступати в імені уряду УНР касується і тому виготовлений ним із Падеревським „договір України з Польщею” являється тільки безвідповідальним вчинком приватної людини.

Та в серпні 1919, в обличчі війни теж проти армій Денікіна, уряд УНР знову повертається до думки союзу з Польщею. Висилає до Варшави нову кількочленну місію під проводом інж. П. Пилипчука, колишнього міністра шляхів УНР „з метою встановити зносини між Польщею й Україною та з’ясувати ту поміч, яку Польща може дати Україні для піддержки в боротьбі проти большевиків”¹⁷).

Майже в тому самому часі почалися спроби переговорів уряду УНР з большевиками. Вимогу переговорювати й годитися з большевиками висунули соціалістичні провідники наддніпрянської України в кінці березня 1919. Тоді було зформовано „несоціалістичний” уряд УНР під проводом Остапенка, члена партії соціал-революціонерів (опісля він виступив з партії). До складу нового уряду було прийнято дійсно велику кількість несоціалістів. Це не подобалося соціалістам і вони zorganizували спробу державного перевороту, створивши при кінці березня 1919 в Кам’янці Подільському „Комітет Охорони Республіки”, зложений з провідників партій соціал-демократів і соціал-революціонерів. Іменем того „Комітету” вислали вони партійних комісарів як зверхників до кожного із міністерств уряду УНР¹⁸). Члени комісій Трудового Конгресу УНР прийняли 24 березня 1919 постанову, що „т. зв. „Комітет Охорони Республіки”, який організувався в Кам’янці, є незаконний”¹⁹). Всіх його членів було заарештовано як бунтарів проти законного уряду УНР. Але С. Петлюра наказав усіх звільнити й запросив знову представників ес-деків та ес-ерів до складу уряду УНР. У ви-

сліді того уряд Остапенка подався до димісії й на його місце прийшов знову чисто соціалістичний уряд ес-деків і ес-ерів, очолений Б. Мартосом. Тоді то „Комітет Охорони Республіки” й поставив був Директорії вимогу „припинити переговори з Антантою і розпочати переговори з більшовиками, утворивши кабінет із соціалістів. Коли Директорія на це не погодиться, то вона повинна зректися влади і тоді Комітет повинен почати переговори сам, або утворити кабінет”²⁰). Так новий уряд під проводом Б. Мартоса почав шукати шляхів порозуміння з більшовиками.

Але ця ініціатива соціалістів була вбита в зародку самими ж соціалістами. Однодумці „Комітету Охорони” в команді південно-західного фронту військ УНР, не чекаючи дальшого розвитку подій у центрі, створили власний „Револьюційний Комітет” під проводом отамана Волоха й почали на власну руку переговори з більшовиками, проголосивши перехід на позиції більшовизму, проти Директорії УНР. Такий „революційний” виступ партійних командирів військ УНР завдав страшного удару УНР, бо зліквідував анархічним виступом з-внутра все південно-західне крило військ УНР. Новий соціалістичний уряд УНР злякався таких жажливих наслідків „революційної” дії соціалістичних партій та реакції на них зі сторони українського громадянства й постановив переждати дещо відносно переговорів з більшовиками.

Але в липні 1919 той задум відновлено, користуючись, ніби, пропозицією посередництва швейцарського комуніста Пляттена, особистого приятеля Леніна, який припадково²¹) опинився в Україні в тому часі. Уряд І. Мазепи за апробатою Директорії прийняв посередництво Пляттена і передав ним пропозицію більшовицькому уряду в Москві заключити порозуміння для спільної боротьби УНР і московських більшовиків проти Денікіна²²). 25 жовтня 1919 Пляттен повернувся з Москви з позитивною відповіддю, звітуючи: 1) Советська Росія згоджується на військову конвенцію проти Денікіна як на перший крок порозуміння з соціалістичним урядом УНР; 2) Советська Республіка

готова очистити певні території для зайняття їх військами УНР з тим, що на тих територіях не буде переслідувано большевиків; 3) В разі згоди на це уряду УНР вислати з обох сторін уповноважених для докінчення переговорів; 4) Після цього починаються політичні переговори. Пляттен обіцяв теж, що у випадку успішних переговорів большевицька армія передасть армії УНР 20 тисяч рушниць і по 1,000 набоїв на рушницю, 12 нових гармат і потрібну кількість кулеметів та амуніції. Але разом з тим, „секретно” передав Пляттен „товаришеві” Мазепі „свої враження” про те, що галицькі старшини не викликають довір’я до себе й „займаються політикою”, три четвертини з них ставиться неприхильно до соціалістичного уряду УНР, тому невиключені несподіванки, отже він радив дати до всіх частин УГА політичних комісарів з широкими повноваженнями²³).

Уряд І. Мазепи постановив вести далі переговори з большевиками, але вже безпосередньо. З цією метою було негайно вислано делегацію до большевиків у складі Гладкого, О. Красовського і Неїла.

Домовлення пробували знайти і з армією Денікіна для спільної боротьби проти большевиків. На спільній нараді уряду й Директорії УНР 2 серпня 1919 було прийнято постанову про нав’язання переговорів з командуванням армії Денікіна й призначено для цього окрему делегацію під проводом ген. Омеляновича-Павленка. Частинні переговори з денікінцями почав вести за aproбатою Штабу Головного Отамана Юрко Тютюнник. І. Мазепа, тодішній голова уряду УНР, свідчить²⁴), що „не тільки Штаб Головного Отамана, але сам Петлюра почав вірити в можливість мирного порозуміння з армією Денікіна”.

Ті три, одна одній суперечні орієнтації — на большевиків проти Денікіна, на Денікіна проти большевиків і на поляків проти большевиків і проти Денікіна — лягали важкою зморою на діяльність уряду й армії УНР та на все українське населення. Одночасне намагання в усіх трьох напрямках, і безконечна нерішеність, котру ж із них оста-

точно вибрати, створювали пригноблюючий стан політичної розгубленості уряду й військового командування, найдошкульнішою ілюстрацією, чого були трагічні події в Києві 31 серпня і 1 вересня 1919²⁵).

А разом з цим — орієнтації глибоко роз'єднували українське громадянство, особливо ж по лінії наддніпрянці — галичани. Наддніпрянцям найбільше підходила орієнтація на Польщу, бо, спираючись на допомогу Польщі, можна було вести одночасно війну проти большевиків і проти Денікіна. Але ж поляки узалежнювали будь-яку допомогу для УНР насамперед від того, що уряд УНР фактично і формально зречеться всяких претенсій до Галичини і тому переговори уряду УНР з поляками викликали серед галичан пристрасні обвинувачення в зраді соборності й продажі полякам четвертини української території²⁶). Соціялістам було по нутру домовлення з московськими большевиками, але ж це викликало рішучий спротив національно настроєного загалу українського громадянства. Галичанам найбільш доцільним видавався союз з Денікіном, бо союз з Денікіном означав теж союз з західними альянтами; але ж Денікін стояв вперто на засаді „єдиної неділимої” Росії й не визнавав права України на національно-державну самостійність. Тому союз з Денікіном вважався серед наддніпрянців зрадою ідеї самостійності України, а серед соціялістів зрадою здобутків соціялістичної революції. Прихильники замирення з Денікіном розчисляли на те, що Денікін, не маючи підтримки серед російського народу, не вдержиться і його розгром большевиками на території Росії розв'яже руки українцям від союзу з ним. Отже союз з Денікіном уважали тактичним маневром. Однак були між галицькими політиками одиниці, які — як от Панейко — проповідували ширий союз України з Московщиною в одній федеративній „Російській республіці”.

Так то до всіх лих долучилася ще у тих найкритичніших моментах змора орієнтацій, яка ширила розгубленість, роз'єднання і недовір'я оди на одного.

7. ДОГОВІР УГА З ДЕНІКІНОМ

Переговори уряду УНР з денікінцями не давали ніяких успіхів, бо денікінські „єдиноне ділимці” принципово не признавали української державности й тому не хотіли переговорювати з урядом УНР. Натомість виявили бажання переговорювати з Українською Галицькою Армією. Ясно, що ніяких сепаратних переговорів ні УГА, ні уряд ЗО УНР провадити не сміли. Але політична розгубленість, партійні спори та страхітливе положення притупили розсудливість і в членів Начальної Команди УГА.

Особливо ж турбувало Начальну Команду УГА останнє — жахливе положення десяткованої тифом УГА.

Намагаючись рятувати її, начальний вождь ген. Мирон Тарнавський повів на початку листопада 1919 сепаратні переговори з Добровольчою Армією Денікіна, які закінчились підписанням 7 листопада 1919 (за новим стилем, а за старим 24 жовтня 1919) договору, згідно з яким Українська Галицька Армія повинна була перейти „у повнім своїм складі з етапними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської добровольчої армії і віддатися в повне розпорядження головного коменданта озброєних сил Півдня Росії через коменданта військ Новоросійської області”²⁷). В другій точці договору було прийнято застереження, що УГА, як складова частина армії Денікіна, не буде вжита до боротьби проти „перебуваючої на фронті армії Петлюри” і тимчасово відходить в запілля армії Денікіна. В третій точці постановлялося, що „Галицьке правительство застановляє часово, з огляду на нестачу території, свою діяльність і переходить під опіку російської добровольчої армії”. В договорі зазначалося теж окремо, що він не стосується корпусу Січових Стрільців під командою полк. Є. Коновальця.

Договір УГА з Денікіном, підписаний без відома й апробати диктатора З УНР Петрушевича²⁸), був договором чисто мілітарного характеру. Політичних проблем не заторкнено в ньому ні словом. Проте він був незвичайно

важким політично-моральним ударом для всієї справи української державности: він настроїв проти УГА майже всіх наддніпрянців, які оцінили його як акт національної зради галичан.

Диктатор ЗО УНР Петрушевич, як політичний зверхник УГА, довідавшись про підписання договору УГА з Денікіном, зняв негайно ген. Тарнавського з посту Начального Коменданта УГА і дав наказ заарештувати його й тих старшин УГА, які підписали той договір, та поставити їх перед військовим судом. Новим Начальним Вождем УГА став ген. Микитка. Договір проголошено неважним.

Суд над ген. М. Тарнавським і полк. Шаманеком відбувся в дні 11-13 листопада 1919 р. Їх було обвинувачено в злочинах: 1) порозуміння з ворогом; 2) переговорів з цим ворогом; 3) виступи проти верховної влади; 4) невиконання наказу. Але суд, переслухавши низку свідків, звільнив підсудних від вини й кари, визнавши, що підписання договору було криком розпуки, кроком, якщо й помилковим, то все ж без найменшого сумніву подиктованим журбою Начального Коменданта УГА за життя десятикованих тифом стрільців УГА.

Але розпука стала захоплювати в своє панування й диктатора Петрушевича. В порозумінні з Директорією й урядом УНР було вислано нову спільну делегацію УГА й наддніпрянської Армії для переговорів з денікінцями. І коли вислід був знову той сам, — денікінці бажали переговорювати з УГА, але рішуче відмовлялися переговорювати з наддніпрянською армією й урядом УНР, — Петрушевич погодився на сепаратні переговори і 17 (4 за ст. ст.) листопада 1919 підписано новий договір УГА з Денікіном, майже такий сам, як попередньо, з виразним лише зазначенням окремою точкою, що „політичних питань... не розбирається і полишається до рішення політичних переговорів” та що „аж до рішення тих питань в постою ген. Денікіна задержує диктатор Галичини право керування і контролі внутрішнього життя Галицької Армії”.

Договір з Денікіном ген. Тарнавського був криком роз-

пуки, договір Петрушевича кроком розпуки. Між одним і другим пройшло 10 днів часу. Договір ген. Тарнавського із-за його негайного уневажнення практично був без значення і в найближчих днях належало Директорії й урядові УНР в їх повному складі знайти одностайний вихід з положення, який не допускав би, щоб сини одного народу й борці за ту саму ідею самостійної і соборної української держави розійшлися розсварені різними шляхами.

На жаль, однозгідности не знайдено.

В другій половині листопада 1919 УГАрмія перейшла під зверхність Денікіна.

8. ЛИСТОПАДОВО-ГРУДНЕВА КАТАСТРОФА

Катастрофа української державности стала наближатися в листопаді 1919 р. невідхильно, незалежно від переговорів і зговорення УГА з Денікіном. Стисненим большевиками й денікінцями у „чотирикутник смерті” в околиці Кам'янця та десяткованим тифом українським арміям, яким дошкульно бракувало зброї, амуніції, одіння, взуття, білизни, маючи за плечима ворожу Польщу й Румунію та при явній неприхильності західніх альянтів — вдержатись не ставало сил. А незгода в рядах державних керівників і партійна гризня немилосерно добивали справу української державности.

15 листопада, ще на кілька днів перед підписанням і затвердженням договору УГА з Денікіном, видано окремі уповажнення для виїзду закордон двом членам Директорії — А. Макаренкові та Ф. Шевцеві. Винниченко зрікся членства в Директорії ще на початку 1919 р., коли то армія й уряд УНР, перед з'єднанням наддніпрянської армії з УГА, опинилися були в подібній безвиглядній ситуації. Вже тоді він виїхав закордон, відмовившись навіть від ведення закордоном дипломатичної праці в користь української державности²⁹), згодом виїхав теж член Директорії П. Андрієвський. З ним соціалістичний уряд УНР не хотів спів-

працювати, бо П. Андрієвський був членом партії соціалістів-самостійників³⁰). Так з первісних 5 наддніпрянських членів Директорії залишився в Україні єдиний Симон Петлюра. Тому окремою постановою Директорії з датою 15 листопада 1919 постановлено: „1. На час відсутности з території УНР членів Директорії А. Макаренка й Ф. Шевця верховне керування справами Республіки покликається на голову Директорії пана Головного Отамана Симона Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народною Республіки. 2) На випадок його смерті все верховне керування державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Директорії, або одного з них з тим, аби вони провадили зовнішню і внутрішню політику Республіки на ґрунті її самостійности до часу скликання представництва від українського народу”.

Виїзд двох членів Директорії був, наче б то, подиктований потребами посилення політичних акцій в користь української державности закордоном. Та в дійсності ніяких конкретних завдань оба вони не одержали і виїзд їх був насправді пов'язаний з загальним виїздом українських політиків закордон і евакуацією Кам'янця, що було вирішено на нараді Головної Команди й уряду УНР в Деражні 8 листопада 1919 р.³¹). 16 листопада почалась евакуація з Кам'янця й Головної Команди та уряду УНР, при чому два дні перед тим було вислано телеграму до польського командування з пропозицією зайняти район Кам'янця польським військом з умовою залишення в ньому української цивільної влади як репрезентанта суверенности української держави на тих теренах³²). З Кам'янця переїхав Петлюра з членами уряду³³) до Проскурова, а звідтіль з військовим командуванням і кількома членами уряду до Старокиївщини; інші члени уряду виїхали закордон.

26 листопада відбулася в Коші Січових Стрільців нарада командування армії й уряду УНР для обговорення дальших дій. На ній комендант полку „Гайдамаків” от. Во-

лох виступив неждано з різким обвинуваченням Петлюри, уряду УНР і „фахових старшин” і поставив вимогу переходу на позиції большевизму як єдиний вихід зі ситуації. Нарада була зірвана. 1 грудня от. Волох подав Петлюрі записку, щоб Петлюра негайно резигнував зі свого посту й передав його йому, Волохові. Петлюра дав наказ заарештувати Волоха, але команда юнацької школи відмовилась виконати наказ. 3 грудня Волох у спілці з командиром „Запоріжців” Данченком і от. Божком зробили спробу перевороту, захопили державну скарбницю й нежданим виступом вночі роззброїли першу сотню Січових Стрільців; коли ж корпус Січових Стрільців виступив в обороні Петлюри й уряду УНР, Волох зі своїми однодумцями й державною касою втекли до большевиків.

Анархічний виступ командирів армії УНР Волоха, Божка і Данченка завершив катастрофу.

5 грудня 1919 відбулась у Чорторії нарада уряду й командування армії УНР, на якій прийнято постанову про ліквідацію регулярного фронту і виїзд Симона Петлюри закордон. Рештки армії повинні були під командою нового головного коменданта ген. Омеляновича-Павленка та його заступника от. Юрка Тютюнника³⁴) перейти в запілля ворога для партизанської боротьби. Ніччю з 5 на 6 грудня 1919 р. Симон Петлюра виїхав до Польщі.

9. ПІД ПРАПОРОМ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Єдиною українською військовою формацією періоду 1917-1920, яка ні разу не схибила зі шляху в боротьбі за самостійну соборну українську державу і яка була найважливішою, а нероз, у найкритичніших моментах, і єдиною опорою уряду Української Народньої Республіки, були — Січові Стрільці під командою полк. Євгена Коновальця.

В чому була таємниця тієї стійкості й боездатності Січових Стрільців, вказує влучно один із тодішніх соціалістичних провідників, І. Мазепа: „На Трудовому Конгресі

— каже він³⁵) — Греків не перебільшував, коли казав, що Січові Стрільці — це майже єдина надійна частина на нашому фронті... Січові Стрільці були відпорніші на пропаганду большевиків, бо були свідоміші національно. Тому вони визначалися більшою боездатністю порівняно з відділами наддніпрянськими". І далі про їхнього провідника: „Довшу промову на нараді мав Коновалець. Спокійний, зрівноважений, він справляв враження людини з характером. Його оцінка ситуації і загальний підхід до справи свідчили про щирий патріотизм і волю боротися за свободу України”³⁶).

Саме в тому, що Січові Стрільці стали від першого моменту й незмінно стояли весь час на позиціях українського націоналізму, а не соціалістичного інтернаціоналізму; в тому, що вони націю ставили понад класу й понад партію; в тому, що вони згідно з націоналістичною ідеологією вважали армію основною запорукою державної незалежності нації, а не „зряддям пануючих клас”, як це торочили соціалістичні „антимілітаристи”, — в тому було джерело стійкості, надійності і боездатності Січових Стрільців. Оця національна свідомість казала Січовим Стрільцям формувати військову частину для боротьби за українську державу в тому часі, коли соціалістичні лідери, прикриваючись авторитетом Центральної Ради, голосили й проводили демобілізацію військових частин; національна свідомість казала Січовим Стрільцям захищати без вагань своїми грудьми відновлену Четвертим Універсалом українську державу перед навалом московських наїздників тоді, коли „класово-партійно освідомлені” інші частини армії УНР, за прикладом свого партійного провідника Винниченка, проголошували „неутралітет”, роздумуючи, „а чи не мають більше рації большевики”, які прецінь змагають до тієї самої мети — побудови міжнародного соціалізму і становлять лише інше „крило” соціалістичної партії? Ця національна свідомість казала Січовим Стрільцям не схибити на манівці й тоді, коли встоятись далі не ставало вже сил.

Період побуту Української Галицької Армії на Наддніпрянщині виставив на пробу ще раз соборницькі почування Січових Стрільців. Насамперед — сама собою напрошувалася можливість організаційного перенесення Січових Стрільців зі складу Наддніпрянської Дійової Армії до складу УГА вже з чисто психологічних мотивів (в СС було багато галичан). Особливе ж значення мало б таке перенесення з огляду на нездорово перебільшене суперництво між наддніпрянською і наддністрянською частинами уряду УНР, бо з переходом Січових Стрільців до складу УГА наддніпрянська Дійова Армія в тому часі стала б була зовсім дрібною регулярною військовою частиною в порівнянні зі збільшеною УГА, а це, в свою чергу, мусіло б мати вплив на почуття дійсної сили противних сторін — наддністрянського й наддніпрянського урядів. Та саме тому, щоб не дозволити втягати регулярну армію в міжпартійні розгри, в ім'я збереження чистоти принципу соборности, Січові Стрільці залишилися й надалі складовою частиною наддніпрянської Дійової Армії.

Особливо болючою була та проба в час переходу УГА до Денікіна. Цей перехід оцінили наддніпрянці як зраду, при чому в категорію „зрадників” попали не тільки члени УГА, але взагалі всі уродженці Галичини, а в тому й ті, що були в СС. Така непоміркованість пристрастей загрожувала викликати в реакції такі ж пристрасті в очевидно безпідставно ображених Січових Стрільців і штовхнути їх до розриву з урядом УНР і його Дійовою Армією. Та цього не сталося, бо Січові Стрільці зберегли дисциплінованість і холодну кров і своєю гідною поставою, обороняючи принцип соборности, доказали, що при переході УГА до Денікіна не в галичанах справа, а тільки в безвиглядному положенні десяткової тифом УГА.

Але разом з тим, Січові Стрільці не дозволили, наскільки це було в їхніх силах, розбурхувати партійні пристрасті й убивати почуття соборности обвинувачуванням галичан. І коли, наприклад, вони під час переходу через Проскурів довідалися, що Головний Отаман Симон Петлю-

ра приготував відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а диктатора Є. Петрушевича називається просто зрадником, то представники Січового Стрілецтва пішли до Головного Отамана й просили його осуджувати перехід УГА більше спокійно та об'єктивно. У висліді тієї інтервенції Петлюра злагіднив тон тієї відозви й випустив усі різкі вислови³⁷).

На важку пробу було виставлено й почуття військової дисципліни Січових Стрільців. При обговорюванні плану бойових дій після об'єднання обох українських армій, полк. Коновалець, як комендант Січових Стрільців, обстоював погляд, що хоч з престижових оглядів належало б змагати насамперед до здобуття Києва, то зі стратегічних мотивів належить не спішитися з зайняттям Києва, але наперед поширити базу на півдні, щоб могли Київ не тільки здобути, але й удержати його в своїх руках. Коли ж рішено наступати таки відразу на Київ, то полк. Коновалець запропонував, щоб передовою частиною для заняття Києва призначити корпус Січових Стрільців з огляду на те, що вони мають уже досвід в боях на терені Києва, знають добре відносини в місті, а до того й російські добровольці мають респект перед Січовими Стрільцями, пам'ятаючи бій під Мотовилівкою. Та командування Дійової Армії потрактувало цю пропозицію як амбіції Січових Стрільців увійти першими до Києва і пропозицію відкинуто, призначивши для того Запорізьку дивізію³⁸). Це була глибока помилка і важкі наслідки тієї помилки виявилися вже першого дня по занятті Києва. А однак Січові Стрільці дисципліновано підчинилися наказові Головного Командування й не використовували ніколи помилки Головного Отамана й Головного Командування, як це зробили в важкому положенні із-за невдач на переломі листопада-грудня 1919 отамани Волох, Божко, Данченко і їм подібні.

Прикладну військову дисципліну виявили Січові Стрільці й тоді, коли їм було призначено нелегке й невдячне завдання зайняти фронт на відтинку між УГА і польською армією, з якою в тому часі було перемир'я, хоч команду-

вання Січових Стрільців у своєму імені і в імені стрільців прохало дати на цей відтинок наддніпрянську частину, а не Січових Стрільців із-за того, що галичанам і полякам в безпосередньому сусідстві надто важко буде зберігати перемир'я³⁹). Побоювання справдилися дуже скоро: польські „союзники” аж надто часто робили Січовим Стрільцям дошкульні пакости. Та Січові Стрільці зберігали холодну кров і дисциплінованість і ніколи не приходила їм думка виявляти своє невдоволення з наказів Головного Командування, що були їм дуже не по нутру, бунтом проти Командування чи дезерцією з рядів армії.

На південний відтинок фронту проти Денікіна, куди бажали Січові Стрільці йти відразу, перенесено їх щойно тоді, коли там розшалів тиф, спаралізувавши УГА. І цим разом Січові Стрільці беззастережно виконали наказ, не заломлюючись морально і тим, що й вони впали жертвою тифу так, що, наприклад, з одного куреня, який мав вісімсот стрільців, на протязі тижня залишилося тільки двісті душ⁴⁰).

У важких хвилинах відступу з Кам'янця Подільського Січові Стрільці залишилися тим здоровим ядром, яке забезпечувало пляновість відступу, і коли в Любарі отамани Волох, Божко й Данченко вчинили бунт проти Головного Отамана Симона Петлюри і до того бунту приєдналися навіть „Гайдамаки”, — частина, що її організував сам Петлюра і нею завжди особливо піклувався, — Січові Стрільці залишилися єдиною беззастережно вірною частиною, яка зліквідувала грізний своїми наслідками бунт і врятувала Петлюру й членів уряду УНР від небезпеки захоплення їх та видачі бунтівниками в руки большевиків.

Ця взірцева дисциплінованість, боездатність і видержливість Січових Стрільців була, — повторюємо, — вислідом того, що Січові Стрільці стали під націоналістичний прапор і в кожній ситуації керувалися не партійницьким політиканством, але єдино — інтересом української нації.

На нараді Головного Отамана, членів уряду й командирів армії УНР в Чарторії в днях 5-6 грудня 1919, як ми

вже згадували, прийнято постанову про розв'язання регулярної армії УНР. Тією постановою розв'язано, як регулярну військову частину армії УНР, також корпус Січових Стрільців. Таким способом формація Січових Стрільців перестала існувати рішенням Головного Отамана й уряду УНР.

Залишалася ще можливість переіменувати Корпусу Січових Стрільців на повстанський загін і переходу в большевицьке запілля для партизанської боротьби. Виконуючи постанову уряду й Головного Отамана, командування Січових Стрільців на нараді старшин проголосило демобілізування Корпусу, залишаючи кожному старшині й стрільцеві свободне рішення — переходити до повстанської частини ген. Омеляновича-Павленка, чи вибирати інший шлях. Та вибирати не прийшлося. Виявилось неждано, що поляки були вже поінформовані про рішення демобілізації регулярної армії УНР і використали це для того, щоб підступно оточити Січових Стрільців, роззброїти їх і перевезти, як інтернованих до Луцька.

Польські „союзники” виявилися в критичний момент підступним ворогом.

10. ЗИМОВИЙ ПОХІД

Після подій на початку грудня 1919 — бунту от. Волоха й розв'язання Корпусу Січових Стрільців та інтернування їх поляками, — бойовий стан армії УНР змалів до кругло п'ятьох тисяч бійців і старшин⁴⁾). В такій кількості вирушила вона 6 грудня 1919 для партизанської боротьби в „Зимовий похід”, прорвавшись у запілля денікінців у районі між Козятином і Калинівкою, де перебувала УГА.

Загальне мілітарно-політичне положення на Наддніпрянщині в кінці грудня 1919 і на початку 1920 р. створили досить пригожі умовини для розгорнення армією УНР нових бойових дій: армія Денікіна після невдач у зударі з большевиками стала надсподівано скоро розклада-

тися і поспішно відступати в неладі, не дивлячись на те, що в неї було ще подостатком зброї й амуніції та велике число бійців; большевики швидким темпом захоплювали всю Україну, але опанувати захоплений терен у них не ставало сил; а найважливіше — большевицький терор викликав серед українського населення хвилю загального обурення і скрізь стали знову спалахувати проти них повстання.

В масах Галицької Армії, — як це признає І. Мазепа⁴²⁾, — весь час було сильне бажання відновити боротьбу соборним фронтом. І коли лише в районі перебування УГА появилася рейдуюча, як повстанський загін, армія УНР, то галицькі частини зустріли її з найбільшою прихильністю, „так, неначе ніякого союзу з Денікіном у Галицькій Армії не було”⁴³⁾. І командування УГА виявило бажання поновного об'єднання обох українських армій. У висліді того, вже 24 грудня 1919 представники обох українських армій та уряду УНР підписали договір про привернення об'єднання обох українських армій. Тоді було устійнено теж склад єдиного спільного командування об'єднаної української армії та постановлено, щоб для кращої співпраці уряду з армією до складу уряду УНР ввійшли по одному представникові від Наддніпрянської і від Галицької армій.

На жаль, фактичне з'єднання не змогло тоді відбутися тому, що УГА потребувала ще деякого часу для підготовки переходу від Денікіна до армії УНР, а тим часом армія УНР була змушена відійти далі на південний схід. А тоді — прийшли до слова партійно-політичні розигри, які й звели внівець всю справу об'єднання обох українських армій.

Саме в тому часі прийшла найбільша партійно-політична розгубленість і хаос в поглядах українських політичних діячів. Спричинив її великою мірою зручний пропагандивний крок большевиків: 6 грудня 1919 Центральний Комітет російської комуністичної партії проголосив свою постанову про „українізацію України”, в якій гово-

рилося: „Неухильно переводячи принцип самоозначення націй, Центральний Комітет вважає необхідним ще раз підтвердити, що російська комуністична партія стоїть на становищі признання самостійності української советської республіки... Негайно мають бути вжиті заходи, щоб у всіх радянських установах була потрібна кількість урядовців, які знають українську мову і щоб надалі всі службовці вміли говорити по-українськи... Радянські господарства будувати тільки в необхідних розмірах, рахуючись з життєвими інтересами місцевого селянства. В справі об'єднання селян у комуни суворо переводити політику партії, яка не припускає в цьому відношенні ніякого присилування, передаючи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу засоби примусу”⁴⁴). Згідно з цим і проклямація Троцького до Червоної Армії кінчалася словами „Нехай живе советська незалежна Україна!”

Такого підступу московських большевиків вистачило, щоб на їхню сторону стали переходити не „національно й політично неосвідомлені” селяни, але — провідні тодішні українські соціалісти. В. Винниченко та низка інших провідних соціал-демократів, що перебували тоді у Відні, проголосили себе „закордонною групою української комуністичної партії” і в своєму тижневику „Нова Доба” повели пропаганду советофільства. Не лишилися позаду й соціал-революціонери з М. Грушевським, М. Шаповалом і М. Чечелем на чолі, ухваливши на своїй конференції в Празі резолюцію, в якій закликали всіх членів партії до якнайшвидшого здійснення на Україні „диктатури трудового народу” й формі „селянсько-робітничих рад” як в центрі, так і на місцях.

Подібні радянофільські настрої почали опановувати й інші відлами соціал-революціонерів і соціал-демократів в Україні. З ініціативи члена уряду УНР, ес-ера Паливоди, стала організуватися в Хмільнику „Рада Республіки”, зложена з ес-ерів і ес-деків, яка, прийнявши радянські позиції, повинна була заступити „недіючий” уряд УНР. Їхня

робота проводилася якраз у тому районі, де перебувала УГА і в тому саме касі, коли УГА готувалася переходити від Денікіна до армії УНР. Тому ті розигри політичних організацій дезорієнтували УГА і коли до того стала відомою декларація представництва уряду УНР, видана 2 грудня 1919 у Варшаві, в якій заявлялося, що границя між українською державою й Польщею має проходити по лінії Збруча і далі на північ до Прип'яті, то симпатії галичан відвернулися від уряду УНР. (На добавок — зв'язок уряду УНР з рейдувочною армією УНР згубився зовсім⁴⁵), а район, в якому перебували рештки УГА, захопили сильні большевицькі частини. В тому стані політичного й організаційного хаосу УГА рішилася 1 січня 1920 на підписання договору з большевиками, у висліді якого УГА перетворилася в ЧУГА Червону УГА, як складову частину большевицької Червоної Армії.

З тих то причин не вдалося зреалізувати постанову про поновне об'єднання обох українських армій; здеятковані тифом рештки УГА (менше як 5 тисяч стрільців) перейшли від „союзу” з денікінською Москвою до „союзу” з большевицькою Москвою.

Але, як перший, так і другий „союз” УГА був тільки тактичним маневром, — без всякого сумніву, в ідейно-політичному аспекті наскрізь невдалим. Він з дійсним політичним наставленням старшин і стрільців УГА нічого спільного не мав і їх не міняв. Тож не зважаючи на підписаний договір, частини УГА шукали далі способу об'єднатися з наддніпрянськими українськими частинами для спільної боротьби. В квітні 1920 за почином командира 2-гої бригади сотн. Юліяна Головінського УГА зорганізувала виступ проти большевиків. 23-24 квітня УГА виступила проти большевиків, прорвала в трьох місцях большевицько-польський фронт і пішла назустріч польсько-українським частинам, які на підставі „Варшавського договору” почали 25 квітня наступ проти большевиків. Але польська армія, союзник УНР, не бажала мати союзником в боротьбі з большевиками УГА і тому роззбрóла й інтернувала її

і III-тю бригади УГА; I-ша бригада виминула польські війська і перейшла рейдом через Галичину й Карпати до Чехословаччини, де її роззброїли й інтернували чехи. УГА перестала існувати.

Армія УНР, що під командуванням Омеляновича-Павленка й Юрка Тютюнника пішла в грудні 1919 як партизанський загін на тили ворога, продержалася в рейді на Правобережжі до весни і 6 травня 1920 злучилася з наступаючими з Польщі українсько-польськими частинами.

11. ГНИЛИЙ СОЮЗ

25 квітня 1920 р. армія Української Народньої Республіки під командуванням Головного Отамана Симона Петлюри почала новий похід на Київ, — цим разом у союзі з Польщею.

Намагання уряду УНР заключити з західним сусідом України, Польщею, не тільки перемир'я, але й політично-військовий союз для спільної оборони перед агресією червоної та білої Москви велися здавна. Особливої актуальності набрали вони після відступу з Києва на початку вересня 1919, коли стала очевидно неминучість ведення війни одночасно проти большевиків та проти денікінців. Але перша спроба — висилка Курдиновського до Варшави для нав'язання переговорів з польським урядом, зроблена ще на початку походу об'єднаних українських армій на Київ, — вийшла аж надто невдалою, насамперед із-за зовсім невідповідного добору особи. Курдиновський, людина зовсім припадкова, без кваліфікацій для такого завдання, поспішився на власну руку „підписати договір”, яким признавав над усією Україною зверхність Польщі. Це викликало загальне обурення серед усього українського громадянства і уряд УНР чимшвидше відібрав Курдиновському всякі уповажнення виступати в імені уряду УНР та відпекався будь-якого відношення до „підписаного” Курдиновським „договору”.

На місце скомпромітованого Курдиновського вислано в половині серпня 1919 окрему надзвичайну політичну місію УНР до Варшави в складі трьох осіб, під проводом інж. Пилипа Пилипчука, кол. міністра комунікації. Однак і ця місія почала свою працю неfortunно: замість зручно виминути проблему кордонів, залишаючи її як проблему особливої ваги для вирішення урядами й парламентами обох держав по щасливному закінченні оборонної спільної боротьби проти Москви й обмежитись встановленням до того часу тільки демаркаційної лінії між Польщею й Україною, надзвичайна місія УНР вже в першій своїй декларації, поданій польському урядові, з датою 19 серпня 1919 заявила:

„Надзвичайна Місія Уряду Української Народньої Республіки вважає, що територіяльні розмежування Української Народньої Республіки, а Річі Посполитої може бути встановлене по слідуєчому кордоні: З півдня від гирла Збруча на північ до села Зджари, по річці Буг, згідно постанові світової Конференції Згоди в Парижі. Від села Зджари до м. Устілуга, далі через села Руди і Туричани по ріці Турії до с. Руди на Прип'яті”⁴⁶).

Значить, ця заява згори признавала право Польщі на територію всієї Галичини.

Спираючись на цьому, П. Пилипчук у своєму інтерв'ю з польською пресою на початку вересня 1919 на питання про відношення уряду УНР до справи Галичини заявив, що справа Галичини вже вирішена в Парижі, „коли Начальна Команда польських військ одержала уповажнення дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в цім напрямі яких-небудь трудностей”, тим більше, що „уряд і військо галицьке перестали існувати”⁴⁷.

Ця заява викликала величезне негодування серед усіх галицьких українців, які розглядали її як намагання наддніпрянців продати Галичину Польщі та як зраду ідеї соборности. Під впливом цього уряд УНР проголосив ствердження, що надзвичайна місія уряду УНР під проводом

інж. Пилипчука, подаючи Деклярацію з датою 19. VIII. 1919 щодо точок встановлення державних кордонів і розв'язання аграрної справи в Україні переступила свої уповноваження і тому її відкликається.

На її місце вислано на початку жовтня 1919 „Українську Дипломатичну місію в Річі Посполитій Польській” в складі вісьмох осіб — п'ять наддніпрянців і трьох галичан⁴⁸⁾ — під проводом міністра юстиції і керуючого міністерством закордонних справ Андрія Лівницького. Нова місія заявила польському урядові, що Курдиновський не мав ніяких уповноважень підписувати договір уряду УНР з Польщею і тому його „договір” є тільки листом однієї людини без будь-якого політичного правового значення. Нова місія здезавувала декларацію Пилипчука своєю декларацією з датою 28 жовтня 1919, в якій говорилося, що кордони між обома державами повинні бути встановлені на базі етнографічного принципу.

Але в ході дальших переговорів і нова місія не встоялась в обороні єдиноправильного етнографічного принципу як основи визначування державних кордонів. В своїй декларації з датою 2 грудня 1919, переданій польському урядові, вона потвердила в питанні кордонів декларацію Пилипчука, признаючи територію Галичини Польщі. При обговорюванні проекту тієї декларації галицькі члени делегації запротестували проти цього і вийшли зі складу Дипломатичної Місії УНР; але це не вплинуло на наддніпрянських членів місії і вони ту декларацію подали до відома польському урядові.

Проти нової декларації знялася зі сторони всіх галичан хвиля протестів. Протестували й деякі наддніпрянці. Але вже три дні після подання тієї декларації армія УНР постановою наради в Чарторії⁴⁹⁾ перестала існувати як регулярна армія і прийняла партизанську тактику боротьби, а корпус Січових Стрільців, що становив весь час найпевніше ядро армії УНР, був роззброєний і інтернований поляками. Прибувши в такий ситуації до Варшави, С. Петлюра визнав konieczним іти на уступки полякам і не зривати

переговорів дезавуацією декларації з датою 2 грудня 1919. І так, декларація з 2 грудня 1919 стала основою дальших українсько-польських переговорів, завершених підписанням „Варшавського договору”.

Підписаний 22 квітня 1920 між урядами Польщі й УНР „Варшавський договір” признавав Польщі всю територію Галичини й Волині здовж східнього кордону Рівенського повіту й далі на північ по Прип'ять. В заміну за те Польща визнавала самостійну українську державу на просторі решти українських територій і зобов'язувалася дати мілітарну допомогу для оборони України перед агресією большевицької Москви. В точці 4 того договору Польща зобов'язувалася „не заключати жадних міжнародних умов, направлених проти України”.

На підставі того „Варшавського договору” польська армія та зформовані на території Польщі нові частини армії УНР — дивізія полк. Удовиченка й дивізія полк. Безручка — почали 25 квітня 1920 похід проти большевиків.

„Зимовий похід” частин армії УНР під командуванням ген. Омеляновича-Павленка та от. Юрка Тютюнника, хоч із-за невеличкого числа вояків не досяг більших мілітарних успіхів, мав величезне моральне значення: він зберіг тяглість збройної боротьби українського народу проти московських наїзників, вказував на провізоричність большевицької окупації, підсилив повстанські рухи і тим створив пригожі настрої для нового протибольшевицького походу. Виступили проти большевиків і рештки УГА, перетвореної на ЧУГА, отворивши своїм виступом фронт наступаючим українсько-польським військам. Кріпшали на окупованій Україні протибольшевицькі настрої населення. Завдяки тому українсько-польські війська посувалися швидко вперед і в днях 8-9 травня 1920 увійшли до Києва.

Але, дуже скоро заключений з Польщею договір виявився наскрізь гнилим. Не тільки з огляду на те, що ним було перекреслено ідею соборности України й віддано під польське панування Галичину, Волинь і Полісся, бо ка-

тастрофальне тодішнє положення збройної боротьби в обороні української держави могло виправдувати навіть такі незвичайно важкі територіяльні уступки польському союзникові. Корінь лиха був у тому, що польські територіяльні апетити не заспокоювалися й тими великанськими здобутками коштом України: поляки готовились тихцем до відбудови Польщі з 1772 р. зі східними кордонами на Дніпрі, з Києвом як „польським містом” включно.

Своє дійсне обличчя почали поляки виявляти вже в грудні 1919, коли то українська армія, відступаючи перед денікінцями в напрямі Волині, передала польській армії як союзникові район Кам'янця Подільського з виразним домовленням, що польська армія візьме той район в охорону перед денікінцями, визнаючи українську суверенність занятого району. Польське командування зігнувало договір вже першого дня і відразу взялось не тільки до присвоювання собі всього майна армії й уряду УНР, але й до запровадження на всій занятій території польської адміністрації та польських законів: польську мову проголошено урядовою мовою й доручено вчити її як обов'язковий предмет в усіх народніх українських школах, обсаджено всі керівні уряди поляками, узалежнено діяльність і саме існування всіх українських товариств і установ від дозволу польської влади, заведено польську валюту, привласнено собі право накладання податків і контрибуцій⁵⁹).

Коли на підставі „Варшавського договору” польська армія, як союзник України, стала посуватися до Києва, то отак, як вже раніше в районі Кам'янця, стала вона поступати на всіх занятих теренах України.

В масах українського народу не завмерла ще була ненависть до поляків за їхнє жорстоке панування до упадку давньої Польщі. Тому до союзу з поляками українське населення поставилось насторожено. Ту неприхильну настороженість збільшували вісті про варварський терор поляків супроти українського населення на окупованих західноукраїнських землях та безглузде роззброєння поляками й інтернування Січових Стрільців у грудні 1919 і пов-

ставших проти большевиків частин УГА в квітні 1920. Тому поведінка польського „союзника”, що став поводитись на звільненій від большевиків українській землі як на своїх здобутих теренах, заводячи польські порядки й привертаючи панування польських поміщиків, не тільки викликала повільно ненависти українського населення до такого „союзника”, але й втрату симпатій населення до уряду УНР як такого, що „продав Україну польським панам”. Уряд УНР втратив ґрунт під ногами.

Це дало большевикам змогу перейти до успішного протинаступу. Большевицька армія змусила армію УНР відступити знову до Польщі, а польську армію не тільки прогнала з України, але й погналася за нею аж під саму Варшаву.

12. НЕВИКОРИСТАНА ОСТАННЯ ШАНСА

Здавалося безсумнівним, що заключений „Варшавським договором” союз УНР з Польщею дає урядові УНР вільну руку в використанні при поновному організуванні української армії всіх сил, зокрема ж стрільців і старшин розв'язаної й інтернованої поляками формації Січових Стрільців, яка була завжди одною із найкращих та найпевніших частин армії УНР. Здавалося, що звільненням з інтернування якраз цієї формації та належним вивінуванням її за допомогою польського союзника всім потрібним воєнним знаряддям почнеться нове формування армії УНР.

Але цього не сталося, бо — польський „союзник” рішуче спротивився тому. Реактивування формації Січових Стрільців було зовсім не по нутру полякам, бо чітке, принципове національно-державницьке й соборницьке наставлення Січових Стрільців було смертельною загрозою для скрито плеканих польських імперіялістичних плянів. Уряд УНР, перебуваючи в примусовому положенні, зданий на ласку-неласку польського союзника, боявся „псувати справу” УНР з Польщею і в ім'я того, без спроби спротиву,

зрезигнував з плану використання в новій війні проти большевицького окупанта випробуваної формації Січових Стрільців.

Правда, з резервою поставились до такого плану й стрільці та командування інтернованого корпусу Січових Стрільців, не довіряючи полякам і сумніваючись, чи з політично-пропагандивного боку союз з поляками є доцільним.

Але, ворожість Січових Стрільців до союзу з поляками не означала ніяк резигнації із дальшої збройної боротьби проти большевицько-московських окупантів. Навпаки, план продовжування дальшої збройної боротьби одушевляв далі Січових Стрільців. А тому, приймаючи до уваги нову мілітарно-політичну ситуацію, полк. Євген Коновалець, як ідейно-політичний провідник Січових Стрільців, представив Головному Отаманові Симонові Петлюрі напередодні українсько-польського походу на Київ такий план: Січових Стрільців належить звільнити з інтернування й уможливити їм переїзд до Чехо-Словаччини, де вони ввійдуть до складу перебуваючої там Української Бригади; зміцнена Січовими Стрільцями Українська Бригада з моментом українсько-польського походу на Київ приєднається до протибольшевицької кампанії, перейде з Чехо-Словаччини через Румунію на українську територію і помаршує на Одесу; якщо українсько-польський похід на Київ виявиться успішним, тоді існування зовсім незалежних від „Варшавського договору” сильних українських військових частин в південній Україні дасть урядові УНР змогу використати їх як протиставлення польському союзникові і, шахуючи його тим, держати непевного польського союзника в належних рямцях союзництва. Якщо б же польсько-український похід закінчився невдачею, то створення за той час територіальної бази для українських військ у південній Україні з Одесою в центрі, дасть змогу навіязати безпосередній контакт з західними державами й маючи їхню підмогу, організувати ступневе звільнення України від півдня⁵¹).

На жаль, здійснити цей план, що створив би був нові, поважні можливості, не вдалося: С. Петлюра поставився до нього прихильно, але уряд УНР, побоюючись підважувати польсько-український союз, не доклав ніяких зусиль для того, щоб Січові Стрільці були звільнені й могли переїхати до Чехо-Словаччини, із-за чого тільки невелика кількість старшин змогла добитись до Української Бригади. Знову ж диктатор З УНР Є. Петрушевич поставився неприхильно до плану поновного ангажування частин УГА в боротьбу на Наддніпрянщині, а тому й повів зі своїми однодумцями гостру кампанію проти плану полк. Є. Коновальця.

Чотири місяці пізніше, коли українсько-польський наступ заламався й большевицька армія змусила частини УНР відступити з Києва аж за Збруч, а польські на Волинь і далі до самої Варшави, полк. Є. Коновалець представив за посередництвом окремого післанця Головному Отаманові С. Петлюрі новий план, як останню шансу в збройній боротьбі проти большевиків: Армія УНР повинна залишити невдячне завдання оборони Польщі перед большевицьким наступом і раптовим маневром відійти в Карпати, відв'язуючись так тимчасово від дальшої боротьби проти большевиків. Таким способом армія УНР, що важко кривавилась на правому крилі польського фронту в обороні Польщі, зберегла б себе і значно зміцніла б, з'єднавшись з українськими частинами, що перебували тоді на території Чехо-Словаччини. А большевики без труда заняли б тоді всю Польщу й загрозили б безпосередньо Середній Європі, підсуваючись аж надто загрозливо під Західню Європу. Це змусило б всі західні держави організувати негайно якнайширший протибольшевицький фронт і в ім'я того ревідувати свій Версальський договір. В такій ситуації українська армія в Карпатах представляла б для західніх держав у їхніх протибольшевицьких планах особливу вагу. В так створеній новій ситуації вони не тільки дали б всесторонню допомогу українській армії, але й основно ревідували б свою поставу супроти самостійної й соборної

української держави. До того ж, окупована більшовиками Польща втратила б бодай на деякий час свої загарбницькі апетити, турбуючись визволенням зпід більшовицької окупації своїх власних земель²⁹).

Але уряд УНР не погодився на такий плян, вважаючи кінечним залишатися до кінця вірним своєму польському союзникові. Тому армія УНР залишилася на фронтах: дивізія Удовиченка сповільнювала наступ більшовиків на відтинку Галичини, а дивізія полк. Безручка, спiniaючи більшовицькі сили в районі Замостя, вирішно допомгла полякам підготувати оборону Варшави й завдяки французькій допомозі перейти до протинаступу.

Та польський союзник поставився до своїх союзницьких зобов'язань супроти УНР зовсім інакше: як тільки розбиті під Варшавою більшовики виявили згоду резигнувати з наступу на Польщу, польський уряд підписав перемир'я з більшовиками, а вслід за цим, не оглядаючись цілком на свого українського союзника, заключив 18 березня 1921 р. в Ризі договір з більшовиками, визнавши більшовицьку окупацію всієї Наддніпрянщини. Армію УНР, що користаючи з відвороту більшовиків пробувала знову перейти на Наддніпрянщину, залишили поляки зразу її власній долі, а коли вона була змушена відступити на територію Галичини й Волині, роззброїли її й інтернували.

За вірність у додержуванні союзу в критичному моменті й за важкі, криваві жертви в обороні Польщі, заплатила Польща урядові й армії УНР — безсовісною зрадою.

13. НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКРУТІ

Єхидна зрадливість польського союзника виявилася ще раз — при останній спробі уряду УНР продовжувати збройну боротьбу українського народу проти більшовицько-московського наїзника власними силами.

Більшовицько-московську окупацію зустрів українсь-

кий народ повинню повстань⁵³). Але вони були стихійні, нескоординовані, непов'язані одне з одним єдиним політичним і військовим проводом. Незорганізованість і роздріблення повстанчих загонів зводили внівець силу їхніх ударів по окупаційному большевицькому апараті; однак сам факт наявності такої величезної кількості протибольшевицьких повстань вказував на пригожі для відновлення збройної боротьби настрої в Україні.

Тому то серед інтернованих у Польщі військовиків зроджується плян нового походу армії УНР, який став би гаслом для всенароднього повстання й об'єднав би всі діючі повстанські загони під одним військовим командуванням та одним політичним проводом. Перебуваючий тоді на еміграції в Польщі уряд УНР апробував цей плян і доручив підготову й проведення походу отаманові Юркові Тютюнникові, а шефом штабу призначив полк. Юрія Отмарштайна. Похід приготувався за тихою згодою польського уряду, який зобов'язався перед урядом УНР вивільнити всіх учасників походу достатньою кількістю військового знаряддя. Але коли настав умовлений час походу, поляки не дали ні обіцяної зброї, ні одягу, ні взуття, ні коней, у висліді чого частина готових до походу добровольців відмовилась іти в похід, а решта, кругло 1.500 добровольців, що рішилася таки йти, пішла в похід майже голіруч, слабо одіті, півбосі.

Вночі на 4 листопада 1921 перейшли вони польсько-большевицький кордон і почали останній рейд армії УНР, що перейшов до історії під назвою „Льодовий похід”. Учасників походу поділено на дві групи: Подільську — під командуванням полк. Палія-Сидорянського і Волинську — під командуванням самого ген. Юрка Тютюнника. Подільська група пройшла бравурним рейдом через Проскурівщину й Лятичівщину до Малина⁵⁴), але зле озброєна й слабо одіта швидко знесилалась у безнастанних боях, а тому завернулась на захід і 29 листопада 1921 перейшла на Волині назад до Польщі, де її інтерновано. Волинська група здобула була Коростень, але в районі Нового Базару

попала в оточення сильних частин большевицької кінноти й у нерівному бою 14 листопада 1921 улягла большевицькій перевазі. Частина групи прорвалася з ворожого оточення й завернулася до Польщі, а 359 бійців попало в большевицький полон. Большевицький „суд” засудив усіх полонених на кару смерті. 21 листопада 1921 виведено всіх засуджених над викопану могилу під Базаром, відчитано присуд і запропоновано помилування для тих, хто „покається” і добровільно стане на службу большевикам. Але ні один із засуджених не попрохав у большевиків помилування: їхньою відповіддю був спів „Ще не вмерла Україна”, заглушений большевицькими скорострілами.

Під Базаром закінчилися Визвольні Змагання українського народу за українську державу в періоді 1917-21 років. Встоятись не стало тоді сил.

Але розпочата боротьба не припинилась. На протязі наступних десятиліть змінювалися її форми, способи і засоби, натуга і засяг. На зміну прийшли також нові сили, нові формації, нові люди. Не змінилась лише мета наших змагань⁵⁵).

Боротьба українського народу за українську суверенну державу триває по сьогоднішній день.

14. ВИСНОВКИ

Основна й критична аналіза подій в Україні в роках 1917 — 1921 приводить до таких висновків:

1. Упадок царату в Росії весною 1917 року створив був на руїнах царської імперії політичну та мілітарну ситуацію неповторно догідну для відновлення суверенної самостійної української держави. Важке мілітарне положення Росії на німецькому й австрійському фронтах, глибокий моральний розклад російської армії, зокрема її московських частин, „революційний” хаос всього життя в Росії та безпорадність московського „Тимчасового Правительства” і врешті большевицький переворот спаралізували

агресивні сили Московщини до тієї міри, що про збройне здавлення Московщиною самостійницько-державницьких стремлень України в тому часі не могло бути й мови. Блискучий мілітарний успіх „Полуботківців”, які в липні 1917 року без особливого труду роззброїли всі московські військові залоги в Києві, був переконливою ілюстрацією того, як легко було Українській Центральній Раді в оперті на українські збройні сили зліквідувати повністю московські залоги й весь російський державний апарат на всіх теренах України та стати дійсним господарем у своїй хаті. Блискуче проведене 1-им Українським Корпусом під командою ген. П. Скоропадського в листопаді 1917 р. роззброєння збільшеного російського корпусу, що маршував на Київ, доказує, що й усякі намагання Московщини шляхом мілітарної інтервенції з-зовні були б легко відбиті українськими збройними силами. Тому не може бути сумніву, що розвиток політичних подій в Україні в 1917 р. залежав виключно від постави тодішнього українського політичного проводу. Цю правду признає беззаперечно й відверто теж В. Винниченко, засвідчуючи: „Ніщо не стояло на перешкоді тому, щоб Україна повністю відділилася від Росії, якщо б ми цього були хотіли”.

2. На арену політичного життя в Україні з моментом упадку царату виступило дві зовсім різні й одна одній суперечні сили: 1) стихія українського національного відродження і 2) українські соціалістичні партії. Тодішня преса однозгідно відмічала, що всі спонтанні маніфестації українського населення, — і то не тільки в Україні, а й на московській території, — відбувалися під українськими національними синьожовтими прапорами та при чітко ставлених кличах: „За вільну, самостійну державу українського народу!” Натомість українські соціалісти „уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії”⁵⁶). Зложена з українських соціалістів „переважна більшість Центральної Ради дивилася на революцію як на соціалістичну й розвиток її вбачала тільки в цьому напрямку. І не тільки вбачала, але

й хотіла того"⁵⁷). Важкий змаг між тими двома супротивними одна одній течіями — між державнотворчим українським самостійництвом та руйницьким українським соціалізмом — витиснув своє п'ятно на всіх подіях того часу в Україні, від першого моменту після упадку царської Росії аж до остаточної невдачі Визвольних Змагань.

3. Самостійність української держави проголошено щойно Четвертим Універсалом Центральної Ради і щойно в десять місяців по розвалі царської Росії зовсім не тому, що скоршому проголошенні стояли на перепоні зовнішня або внутрішня політична ситуація, але єдино тому, що цьому послідовно протиставилися українські соціалісти — з мотивів принципової ворожості до національно-державної самостійності українського народу.

4. Українські націоналісти-самостійники устами Миколи Міхновського та його однодумців запропонували Центральній Раді вже в перших днях її існування чітку державнотворчу програму політичної діяльності: негайно проголосити повну державну самостійність України, зформувати міцну українську армію і, спираючись на неї, перебрати в свої руки дійсну владу в Україні, заключити сепаратний мир з Центральними Державами і у висліді того відкликати все українське вояцтво з фронтів та поставити його як вояцтво української національної армії на сторожі кордонів насамперед між Україною й Московщиною, а тоді приступити до розв'язки соціальних питань в українській державі. І якщо б Центральна Рада прийняла була ті пропозиції та напрямні і їх здійснювала, то міцна самостійна українська держава була б стала дійсністю вже в першій половині 1917 року; а український народ не зазнав би був усіх тих нещасть і лих, що їх він зазнав від 1918 р. по сьогодні.

5. Перехід народніх мас від чітко видвигнених ними в перших днях революції кличів державної самостійності України до вимоги „автономії” не був ані висловом браку національної свідомості в тих мас, ані вислідом їхнього переконання, що форма автономії в рямцях федеративної

„всеросійської” республіки буде кориснішою для українського народу, ніж повна державна самостійність України, але єдино вислідом підступної гри українських соціалістичних лідерів, які використали своє керівне становище в Центральній Раді та довір'я українських мас для того, щоб демагогічною фразеологією підсунути українським масам переконання, що „автономія” є якраз тією найкращою формою самостійности, якої прагне український народ. Політичну дезорієнтацію внесли в українські маси українські соціалісти.

6. Українські народні маси мали в моменті розвалу царської Росії достатній ступень національної свідомости, патріотизму й жертвенности для того, щоб в оперті на них можна було збудувати міцну українську державу. Але прикривана авторитетом Української Центральної Ради протисамостійницька політика українських соціалістів на протязі цілого 1917 р. приспала ту свідомість, зневірила українські маси, зруйнувала серед них авторитет Центральної Ради. Демагогія соціалістичних протидержавницьких кличів розбурхала в масах інстинкти анархії й класово-партійного вузькоглядства.

7. Достатній патріотичний запал, дисциплінованість і готовість стояти твердо на сторожі самостійности української держави та непорушности її кордонів зі зброєю в руках виявило теж усе українське вояцтво, давши вислів цьому на своїх Військових З'їздах. Але й у цьому випадку все це було зруйноване згаданою політикою українських соціалістів. Введення ними в українську армію системи „солдатських рад” та партійної агітації, скерованої на осмішування „мілітаризму”, зруйнувало в рядах української наддніпрянської армії військову дисципліну в самих основах і перетворило регулярну армію в озброєну масу мітінгуючих партійців. Цвяхом у зготовлену українськими соціалістами домовину дисциплінованости, патріотизму й боездатности української наддніпрянської армії був закон Центральної Ради з 1 січня 1918 і виконний розпорядок до нього міністра військових справ Порша про демобілі-

зацію регулярної української армії, видані в часі, коли большевицька Москва виповіла Україні війну й большевицька армія вирушила з Московщини на українські землі, щоб їх завоювати.

8. „Вияснювання” українських соціалістів, наче б то українські військові частини в обличчі війни з большевицькою Москвою виявилися небоєздатними й розбіглися, є непристойним і образливим для українського воїнства фальшуванням історичної правди. Існуючі на переломі 1917/1918 рр. численні, здисципліновані українські військові частини не „розбіглися”, але були демобілізовані українськими соціалістичними лідерами з Центральної Ради й її Секретаріату військових справ на підставі згаданих вище закону й виконного розпорядку про демобілізацію. В такій ситуації, коли власна державна влада окремим законом заряджує й переводить демобілізацію, мусить перестати існувати кожна армія, — хіба що був би переведений державний переворот.

9. „Нейтралітет” у моменті, коли на Київ наступали з півночі московсько-большевицькі орди Муравйова, а в самому Києві підняли большевики повстання, проголосили деякі українські військові частини тому, що приклад проголошення такого „нейтралітету” дали їм українські соціалістичні лідери на чолі з Володимиром Винниченком, фактичним керівником Центральної Ради на протязі всього 1917 р.

10. У військовій ділянці пройшов в 1917 р. в Україні такий самий важкий двобій між українськими націоналістами-самостійниками і українськими соціалістами, як і в політичній, з таким самим вислідом і з такими самими трагічними для українського народу наслідками. Українські самостійники під проводом Миколи Міхновського стали від першої хвилини по упадку царської Росії до організування міцної, дисциплінованої, боєздатної, овіяної гарячим патріотизмом української армії, яка повинна стати на сторожі кордонів самостійної української держави. Натомість українські соціалісти вважали армію „носієм шкод-

ливого для соціалістичної революції мілітаризму". В руйнуванні української регулярної армії виявили українські соціалісти особливу завзятість та послідовність, користуючись і тут підступом: вони вдавали щире зацікавлення справою творення українських військових частин та докладали всіх зусиль, щоб перехопити в свої руки кожен ініціативу українських самостійників і її — знищити. Так звели вони внівець пляни організування української національної армії, спертої на здоровій військовій дисципліні, так згасили вони весь державницько-патріотичний запал Військових З'їздів, так зруйнували вони партійною агітацією та введенням „революційних форм” дисципліну й боєздатність, з ініціативи українських самостійників та зовсім самочинно зорганізованих, українських військових частин.

11. Виступ „Полуботківців” у Києві в липні 1917 р. давав Центральній Раді змогу повністю перебрати в свої руки всю фактичну владу в Україні, стати на вказуваний українськими самостійниками-націоналістами шлях державного самостійництва й успішно використати великанський запал розбудженої національної стихії так серед українського вояцтва, як і серед широких мас українського цивільного населення для будови й закріплення самостійної української держави. Відмовляючись від того й підступно ліквідуючи пляни українських самостійників, українські соціалісти нанесли один із найважчих ударів по справі української державности. А підступне роззброєння „Полуботківців” і вислання під московською ескортою на фронт, де вони повинні були гинути за російські інтереси, та арештування провідників українських самостійників і передання їх російському правительству було актом національної зради українських соціалістів в ім'я безглузвих кличів „всеросійської соціалістичної солідарности”.

12. Формацию „Січових Стрільців”, що в дальшому ході подій була основною, а не раз і єдиною збройною опорою Української Народньої Республіки та її уряду в усіх критичних моментах, було зорганізовано українськими са-

мостійниками-націоналістами. Взірцеву військову дисципліну та боездатність досягла ця українська військова формація завдяки рішучому спротивові намаганням та вимогам соціалістичних лідерів з Центральної Ради ввести тут „радянську” систему організаційної побудови та „партійне освідомлювання” стрілецтва.

13. Сперта на ідеях українського націоналізму та побудована на засадах здорової військової дисципліни формація „Січових Стрільців”, яка зустрілася з найвищими похвалами навіть такого непоправного соціаліста-пацифіста, як В. Винниченко, це переконлива ілюстрація, якою могла бути багатосоттисячна українська армія, що почала була організуватися в 1917 р., якщо б її не звели з самостійницько-державницьких позицій на манівці „соціалістичної революції”, не розклали партійницькою „антимілітаристичною” пропагандою та не демобілізували в обличчі ворожого наступу українські соціалісти, керівники Центральної Ради.

14. Симон Петлюра став організувати українське військо тоді, коли розійшовся з соціалістами. І саме завдяки тому, що він розійшовся з соціалістами, зразу фактично, а врешті й формально виступивши з рядів соціалістичної партії, і став на позиції державницького самостійництва, він став національним героєм і символом самостійницьких змагань українського народу.

15. Проголошення самостійности української держави Четвертим Універсалом Центральної Ради було перемогою української національної стихії. Тоді, коли весь український народ прийняв цей Акт як основний і непорушний принцип своїх політичних змагань, українські соціалісти декларували, що вони вважають його тільки тактичним маневром у своєму незмінному прямуванні до збереження єдиної, неділимої „федеративної, соціалістичної” Росії.

16. З вини українських соціалістів проголошення самостійности української держави було припізнене на більше як на пів року, в бігу якого змарновано й знівечено

весь натос національної революції і прийшло щойно у важких хвилинах московсько-большевицької інвазії, замість прийти в неповторно догідному для цього часі пів року раніше, як це повинно було статися.

17. В обороні проголошеної Четвертим Універсалом самостійности української держави перед московською навалою та перед большевицькими ворохобниками стали, своєю груддю її захищаючи і проголошену волю України своєю благородною і вражою злою кров'ю окроплюючи, українські самостійники з усіх земель України. Українські соціялісти з В. Винниченком у проводі, та ті військові частини, які попали повністю під політичний вплив соціялістів, проголосили в тій святій війні українського народу проти московських наїзників — „нейтралітет”.

18. В моменті проголошення большевицькою Росією війни Україні, в грудні 1917 р., українські військові частини були достатньо сильні, щоб своєю зброєю знищити в зародку ворожі затії. Але Центральна Рада, яку соціялісти зуміли зробити знаряддям своєї протидержавницької політики, демобілізували ті частини мілітарно й морально, виставляючи Україну під удар ворожої агресії обеззброєною, безпомічною і дезорієнтованою.

19. Перефорсований соціялістами закон Центральної Ради з 1 січня 1918 р. про демобілізацію регулярної української армії та заподадливе виконання того закону соціялістами в обличчі заповідженої й реалізованої московсько-большевицької інвазії було вершком політичного нецтва українських соціялістів і ударом в основи української державности, який фатально затяжів над усім дальшим ходом збройної боротьби українського народу за державність у періоді 1918-21 років. Він був основною причиною їхнього трагічного висліду.

20. Бій під Крутами це величний приклад патріотизму й героїзму української молоді. Та разом з цим, в аспекті тогочасних подій, це важкий акт обвинувачення проти соціялістичних керівників Центральної Ради, які своїми заходами, демобілізувавши регулярну українську армію,

створили ситуацію, в якій, замість десятків тисяч загартованих в боях українських вояків, мусіло йти захищати Київ кількесот українських добровольців-юнаків.

21. Підписання мирового договору з Центральними Державами в лютому 1918 р. („Берестейський Договір”) було безсумнівно розумним політичним кроком; але, з вини українських соціалістів — непростимо спізненим. Якщо б це було сталося пів року раніше, очевидно — при попередньому проголошенні повної державної самостійності України, як цього домагалися українські самостійники, тоді Україна як партнер у переговорах була б у безмірно кращому положенні і не було б ніякої кінечності пов'язувати той договір з запрошуванням в Україну німецьких і австрійських військ на допомогу.

22. Німців в Україну запросила Центральна Рада. У важкій політично-мілітарній ситуації, в якій опинилася тоді Україна, це було кінечністю. Але німецька самоволя супроти українського уряду змогла виникнути тільки в наслідок невміння українських соціалістів, як уряду української держави, налагодити правильне функціонування державного апарату та визначити й заставити німців респектувати границі їхніх компетенцій.

23. Українські соціалісти виявили теж цілковите невміння розв'язати в практиці хоча б одну проблему національного життя й поставити хоча б в одній ділянці справу державного будівництва задовільно. Замість позитивної державно-творчої праці, виявом діяльності українських соціалістів у проводі українського державного життя була тільки — як це признає в приступі широти один із них⁵⁸) — „безглузда нікого і ні до чого не зобов'язуюча балаканина про соціалістичний устрій У.Н.Р. як наслідок рівняння на большевиків, коли не було ґрунту в народі для побудови подібної держави”. Вислідом цього був усе зростаючий хаос в усіх ділянках життя, зневіра широких мас та анархія.

24. Гетьманський переворот у квітні 1918 р. був викликаний кінечністю шукати виходу зі стану все зростаючого

безладдя і анархії, спричинених ігноранцією соціалістичних провідників у питаннях державного будівництва. Аналізуючи тодішні відносини в Україні та документи німецької тодішньої політики супроти України, П. Скоропадський ствердив: „Коли б не було мого виступу, німці, кілька тижнів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством воно, розуміється, не мало б”⁵⁹).

Гетьман Павло Скоропадський зумів у короткому часі поставити державне будівництво на безмірно вищому рівні, ніж Центральна Рада, опанована й спутана в своїй діяльності соціалістичними антидержавницькими доктринами:

а) 29 квітня 1918 було видано „Закон про тимчасовий державний устрій України” і в доповненні до нього „Закон про верховну управу держави на випадок смерті, тяжкої недуги, або побуту поза межами держави гетьмана”, вносячи тим чіткість у ділянці державного права;

б) На наказ гетьмана приступлено до організування регулярної української армії, викинувши з неї систему „солдатських рад” та партійне мітінгування, привернено здорову структуру побудови військового командування та покликано до праці старшинські школи. 18 вересня 1918 завершено все те окремим „Законом про українську армію”;

в) 18 червня 1918 засновано Українську Академію Наук, а вслід за цим Національну Бібліотеку Української Держави, Національну Галерію, Український Національний Архів, Український Державний Театр, Українську Державну Оперу, звернено належну увагу на правильне функціонування народнього й середнього шкільництва;

г) В протилежність до українських соціалістів, які в характері уряду української держави з легкої руки зрікалися всіх окраїн української території, гетьман повів старання, щоб приєднати до української держави Кубанщину, південну Курщину, південну Вороніжчину, Гомельщину, Мозирщину, Басарабію; в вересні 1918 підписав перед-

вступний договір про федерацію Криму з Україною й почав заходи, щоб зфедерувати з Україною Донщину;

г) Ввів лад і порядок в бюджетно-фінансовій ділянці.

25. Але первородним гріхом Гетьманщини було те, що Павло Скоропадський, як гетьман української держави, оперся на союз великих землевласників, опанованих духом російського патріотизму й ворожості до української державности й українства взагалі. Вислідом тієї основної помилки було допущення на керівні пости в гетьманській українській державі чорносотенних російських шовіністів, які своєю протиукраїнською політикою викликали ворожість українського населення до гетьмана і його ладу. А „Грамота” про федерацію України з Росією, видана гетьманом 14 листопада 1918, була морально-політичним присудом смерти для гетьмана і його уряду.

26. В обличчі проголошення гетьманом федерації з Росією протигетьманське повстання в обороні самостійности України було такою самою історичною konieczністю, як пів року раніше гетьманське повстання проти хаосу й державного руйніцтва соціалістичними експериментаторами.

27. Велику частину вини в тому, що керівні пости в державній адміністрації в гетьманській українській державі були обсажені переважно ворожими українству російськими шовіністами, поносять провідні українські соціялісти, які відмовились від праці в державній адміністрації української держави з гетьманським режимом, стоячи на висловленому одним із їхніх лідерів партійницькому й наскрізь антидержавницькому становищі: „Або така Україна, якої хоче наша партія, або ніяка”.

28. Однаково „Російське Тимчасове Правительство” й „білі” денікінці, як і московські большевики виявилися непримиримими ворогами національно-державної самостійности України. А тому співпраця українців із будь-яким із тих носіїв нового московського поневолення України була суперечною інтересам української державности.

29. Отаманія повстанчих загонів відіграла від'ємну роль в державному будівництві українського народу,

хоч повстанці були впливом лицарського духа української нації та стихійного патріотизму, який закликав до збройної боротьби проти окупантів. Анархія отаманії була наслідком розкладової роботи партійницьких соціалістів, які піддержували творення й існування непідпорядкованих твердій, позапартійній військовій дисципліні й єдиному військовому командуванні, самостійних „своїх, партійних” повстанських загонів і їхніх отаманів з партійним квитком. Якщо б Центральна Рада, замість прикривати своїм авторитетом розкладову „антимілітаристичну” роботу соціалістів, охопила була всі повстанські загони і їхню діяльність в рямці і в карби єдиної, на здорових основах побудованої української національної армії, то весь запал повстанців та героїка їхньої боротьби були б відіграли наскрізь і єдино позитивну роль в державному будівництві українського народу.

30. Повчальний факт, що багато менша від Наддніпрянщини Західня Україна змогла виставити в боротьбі проти Польщі стотисячну, взірцево боездатну армію і, навіть відступивши перед новими дивізіями польського агресора, поставити до диспозиції уряду соборної української держави 35 тисяч бійців, а разом з усіми допоміжними частинами 60 тисяч чоловік. Наддніпрянська українська армія диспонувала в тому самому часі заледве 14 тисячами бійців. Це було вислідом того, що українська революція в Західній Україні стала відразу на національно-державницьких позиціях, приймаючи як самозрозумілу засаду, що власна, міцна національна армія є одною з найважливіших передумов успіху національного визволення, а українську революцію на Наддніпрянщині звели українські соціалісти вже в початках на бездоріжжя партійщини, всеросійського соціалізму та „антимілітаризму”.

31. Похід об'єднаних українських армій на Київ-Одесу літом 1919 р. почався вже в зовсім змінєній, у порівнянні із 1917 роком, політично-мілітарній ситуації, справі української державности вже наскрізь несприятливій. Уже майже вся територія Наддніпрянщини була залита червоно-

московськими та біломосковськими арміями, а західні держави стали вже здецидовано по стороні наших національних ворогів. Супроти цього головною причиною невдач цього походу були зовнішні сили: велика перевага ворожих військ, неприхильність до української справи західних держав і застосований ними бойкот достав для української армії зброї, військового знаряддя й ліків, та жахлива епідемія тифу. Все ж, до невдач дуже великою мірою причинилися й у цьому періоді — партійні спори, в яких не націю, а власну партію ставлено понад усе, та змора орієнтацій на чужі сили.

32. Договір УГА з Денікіном в листопаді 1919 і з большевиками в січні 1920 були вимушені розпучливим положенням спаралізованої тифом УГА. А все ж таки, обидва ті договори були глибокою політичною помилкою командування та політичного проводу УГА.

33. Ще глибшою політичною помилкою був союз УНР з Польщею, заключений „Варшавським договором” у квітні 1920, окуплений переданням під польське панування кругло четвертини української території й українського населення, бо він був важким ударом по ідеї соборности української держави.

34. Задokumentоване урядом і армією УНР осінню 1920 р. додержування вірности союзникові навіть жертвою власних інтересів не виправдалося, бо Польща, як союзник, заплатила за те Україні при найближчій нагоді — цинічною зрадою.

35. „Льодовий похід” армії УНР в листопаді 1921 це ще один документ наявности в тому періоді глибокого патріотизму, самопосягати й героїзму українського вояцтва.

36. Українські самостійники-націоналісти не зуміли напередодні, ні в часі Визвольних Змагань 1917-21 рр. зорганізувати міцну і впливову серед українського громадянства свою політичну організацію. Брак в тому переломовому часі міцної і впливової української націоналістичної організації, яка переняла б була в свої руки все керівництво змаганнями українського народу і їх очолила б, відчув

український народ дуже дошкульно, бо це уможливило виплисти наверх руїнницьким соціалістичним елементам.

37. Не дивлячись на всі важкі помилки і промахи політичних сил і осіб, яким судилося стояти в проводі української держави в роках 1917-1921, боротьба українського народу в тому періоді за державність має в найновішій історії української нації переломове значення. Та боротьба отрясла весь український народ з вікової оспалости, привернула йому активну настанову в прямованні до цілі, поставила перед очі ідеал суверенности як властиву ціль змагань поневоленого народу та вивела його на політичну арену світової історії як націю, що прагне жити власним державним життям.

40. Акти 22 січня 1918, 1 листопада 1918 і 22 січня 1919 становлять одну нерозривну цілість, як вияви того самого прямовання української нації до відновлення самостійної соборної української держави та як основні формально-правні державні акти, проголошені волею всього українського народу. Ніякого пов'язання з якоюсь одною формою державного ладу чи соціального устрою вони не мають і тому ніяк не можна вважати їх тільки „республіканськими“, „гетьманськими“, „соціалістичними“ тощо. Вони — всеукраїнські, однаково важні для кожної форми державного ладу й суспільного устрою, що стоять на непорушності принципу самостійности й соборности Української Держави.

**

З вікового сну збудили поневолений український народ пламенні Шевченкові кличі національного відродження. І тому новітні політичні організації як засіб боротьби за визволення став український народ творити на переломі дев'ятнадцятого й двадцятого віків під основним кличем: „Одна, Єдина, Нероздільна, Вільна Самостійна Україна від Карпат по Кавказ!“ Значить, рушій-

ною силою новітнього політичного відродження була — ідея українського націоналізму.

До здійснення того клича шляхом відродження й скріплення національної свідомости та політичної освіти серед найширших кругів усіх верств українського народу повинна змагати кожна українська людина і, перш за все, кожна українська політична організація.

Але цей напрямок праці українських політичних організацій зустрівся від самого початку з безоглядним переслідуванням зі сторони окупанта та з зоологічною ненавистю тих існуючих на українській території чужонаціональних елементів і чужонаціональних сил, для паразитування на українському організмі яких національно-державна самостійність українського народу була смертельною небезпекою. Але теж з „принциповою” ворожістю поставилися до нього „українські”⁶⁰ соціалісти, що під впливом чужого вчення стали вбачати спасіння для українського „працюючого люду” не у відновленні його національно-державної суверенности, а в соціалістичному інтернаціоналізмі. В боротьбі проти відродженого українського націоналізму „українські” соціалісти знайшли видатну, беззастережну й щирю піддержку в усіх московсько- та жидівськоросійських соціалістів. У висліді того полум'я й гук революції 1917 р. збудили український народ окраденим з розбудженої національної свідомости.

Не зважаючи на „партійні” протилежності, українські самостійники-націоналісти вважали й українських соціалістів українськими патріотами. А тому, коли вибух революції в Росії передав формування дальшої долі українського народу в його власні руки, українські самостійники-націоналісти щиро запросили й українських соціалістів до спільного керування долею звільненого з царського ярма українського народу. Соціалісти запрошення прийняли, але весь час проводили свою партійницьку політику, безпощадно поборюючи самостійників-націоналістів.

Загальний реєстр вияву діяльності українських самостійників-націоналістів:

1. З ініціативи їхнього ідейного провідника Миколи Міхновського й заходами його і його однодумців організовано вже в перших днях революції український „Полк ім. Богдана Хмельницького” та „Полк ім. Полуботка” й основано „Клуб ім. Гетьмана Полуботка” для ширення ідей державного самостійництва й свідомости кінечности організування міцної української національної армії.

2. Видвигнуто відразу ясно і чітко вимогу національно-державної самостійности та соборности.

3. Поставлено Центральній Раді вже літом 1917 року вимогу повного відмежування політики України від політики Росії, негайного проголошення повної незалежності Української Держави, заключення сепаратного миру України з Центральними Державами, відкликання українського вояцтва з російських фронтів і зформування з нього міцної, дисциплінованої української національної армії та демобілізації решти й негайного приступлення до державного будівництва в самостійній Україні зовсім окремо та незалежно від будь-яких російських політичних сил.

4. Організовано для піддержання й використання патосу національного відродження серед мільйонових мас українського вояцтва Військові З'їзди.

5. Виступом „Полуботківців” у липні 1917 зліквідовано в столиці України організовані сили російського правительства й створено тим Центральній Раді змогу без перешкод перебрати негайно в свої руки всю фактичну державну владу на території України і ту владу задержати успішно в оперті на українські збройні сили.

6. Заходами галицьких самостійників-націоналістів організовано особливо боєздатну формацію „Січових Стрільців”, що стала головною й найпевнішою збройною опорою й охороною Української Народньої Республіки та її уряду; українські самостійники-націоналісти оборонили теж цю формацію перед запланованим розкладом та знищенням її „антимілітаристичними” українськими соціалістами.

7. Перемогою українських самостійників-націоналістів над соціалістами був Акт 22 січня 1918 р.

8. Українські самостійники-націоналісти захистили відновлену самостійність української держави й освятили її своєю кров'ю, зорганізувавши Крутянський чин та зліквідувавши большевицьке повстання в Києві, чим уможливили урядові УНР довести до успішного закінчення Бєрестейський мир.

9. Після гетьманського перевороту українські самостійники-націоналісти (формація Січових Стрільців, Українська Демократично-Хліборобська Партія, Українські Соціалісти-Самостійники) запропонували лояльну свою співпрацю з гетьманським режимом під умовою, що він твердо оборонятиме самостійність української держави, та переконували до такої ж співпраці всіх інших українців, документуючи тим, що для них основним є не питання режиму, але принцип національно-державної самостійности української нації.

10. Збройним виступом Січових Стрільців українські самостійники-націоналісти перекреслили „Грамоту” гетьмана Павла Скоропадського з 14 листопада 1918 і тим не допустили до самоліквідації самостійности української держави шляхом добровільного „воз'єднання” України з Московщиною.

11. Стійкість і відпорність самостійницько-націоналістичних Січових Стрільців на всяку партійницьку розкладову роботу врятували уряд УНР від політично-моральної та фізичної загибелі вдруге на початку 1919 р. і втретє на початку грудня 1919 р.

12. Кров'ю галицьких Січових Стрільців, пролитою в обороні Києва на його вулицях та на всіх просторах Наддніпрянщини українські самостійники-націоналісти освятили ідею соборности і своєю прикладною поставою доказали свою вірність цій ідеї в кожній ситуації.

От тому то щирі українські патріоти, що після невдачі Визвольних Змагань 1917-21 років стали шукати правильних шляхів для майбутніх змагань української нації

в прямуванні її до великої мети, використовуючи для цього досвід недавнього минулого, приходили до категоричного висновку, що конструктивною, державотворчою силою виявив себе в час великого іспиту український націоналізм. Тому, якщо український народ не хоче більше дозволити, щоб його водили манівцями лже-пророки та заставляли платити опісля за їхні важкі помилки жахливу ціну страждань цілих поколінь, але хоче йти хай і важким, але правильним шляхом до повернення й закріплення своєї суверенності у вільній українській державі, він мусить йти — під прапором українського націоналізму.

Під цим прапором бореться сьогодні весь український народ.

15. ПРИМІТКИ

- 1) О. Доценко: „Літопис Української Революції”, т. II, книга 4, ст. 37.
- 2) Д-р Іван Сіяк був придільний до повстанчої групи от. Тютюнника, однак згодом перейшов до большевиків, демонструючи, що для українського соціаліста ближчі московські соціалісти-большевики, ніж українські „націонали”. (Про факт переходу І. Сіяка до большевиків гл.: І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції”, т. II, ст. 32).
- 3) О. Доценко: „Літопис Української Революції”, т. 2, книга 4, ст. 38.
- 4) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції”, частина I, ст. 79.
- 5) „Історія Українського Війська”, Вінніпег, 1953, ст. 544.
- 6) „Трудова Громада”, ч. 13, 9 липня 1919, стаття „Чим з'ясувати” та П. Христюк: „Замітки й матеріали до історії української революції”, т. IV, ст. 180.
- 7) П. Христюк, оп. цїт., т. IV, ст. 184-186.
- 8) О. Доценко: „Літопис Української Революції”, том II, книга 4, ст. 77.
- 9) Згідно з постановами наради кабінету й Директорії, що відбулася 22 серпня 1919, Штаб Головного Отамана за підписом ген. Юнакова видав наказ армії, в якій який доручалося: „На випадок зустрічі з частинами армії Денікіна належить триматися до дальших розпоряджень слідуючих норм: 1. Належить безумовно не вдаватися в ворожу акцію. 2. Пропонувати військам Денікіна, щоб вони не займали місцевостей, які є в наших руках.” (Гляди І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції”, частина друга, ст. 64). Постановою цієї ж наради рішено вислати для переговорів з командуванням військ Денікіна окрему делегацію під проводом ген. Омеляновича-Павленка.

10) Денікін у своїх споминах (т. 5, ст. 257) пише про це: „Йти разом з Петлюрою, що намагався відокремити Україну й Новоросію від Росії, значило б порвати з ідеєю єдиної поділеної Росії, яка глибоко ввійшла у свідомість командирів і бійців армії та політичних керівників і тим викликати в наших рядах небезпечне замішання. Тому я вирішив питання негативно. Представники Антанти заздалегідь, бо ще 3 серпня 1919 були повідомлені про неможливість будь-якої співпраці з Петлюрою. Остаточно англійське та французьке командування прийняли цю точку зору. Добровольчим військам я дав наказ: Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральні, тоді вони повинні негайно скласти зброю і розійтися додів, або приєднатися до нас, визнавши наші гасла. Якщо петлюрівці не виконають цих умов, то їх треба вважати за такого ж противника, як більшовики. Разом з тим я вказував на необхідність приязного відношення до галичан, щоб відтягнути їх від Петлюри, а якщо цього не досягнеться, то вважати і їх ворожою стороною.”

11) Ось приклад тієї демагогії: Коли в половині жовтня 1919 у зв'язку з успішною офензивою українських армій проти військ Денікіна диктатор З УНР Петрушевич виїхав з Кам'янця, то зараз же в „Боротьбі” появилася стаття під провокативним заголовком: „Січяї паніки”, в якій писалося: „Вже цілий тиждень Кам'янець і Проскурів внаслідок діяльності деяких кругів при „диктатурі” не мають спокою. Державні галицькі установи спакувалися і готові до від'їзду. В суботу п. Петрушевич, без порозуміння з правительством і командою видав наказ про переїзд його в інше місто. Ми запитуємо: що це за політика? Чого хоче п. Петрушевич? В той час, коли не було й немає ніякої загрози, він видає накази про евакуацію. З погляду державного це злочин, бо паніка може перенестися й до фронту і вплинути розкладаюче. Нашо так робити? Адже цим порушується декларація Директорії і Правильства, підписана також п. Петрушевичем. Ми запитуємо нашу суспільність: чи помагає таке поведіння п. Петрушевича нашій боротьбі за самостійність? Ні, тільки шкодить. Нам, галичанам, стидно за Петрушевича, як галичанина й українця, що він видав свої недоречні розкази. Чому не попереджені наддніпрянці?” („Боротьба”, 13 жовтня 1919).

12) С. Шухевич: „Спомини”, т. III, стор. 57.

13) О. Доценко: „Літопис Української Революції”, том 2, книга 4, ст. 312.

14) Там же, ст. 293.

15) Там же, ст. 312

16) Там же, ст. 65.

17) Так було подано в офіційному уповноваженні для очоленої інж. П. Пилипчуком Надзвичайної Місії УНР при правительстві Польщі. (Гл. О. Доценко, оп. цит., ст. 72).

18) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції”, т. I, ст. 142.

19) Там же, т. I, ст. 143.

- 20) Там же.
- 21) Там же, т. II, ст. 84-85.
- 22) Там же.
- 23) Там же, ст. 121.
- 24) Там же, ст. 64 і 65.
- 25) За події в Києві наддніпрянці обвинувачували галиччан, мовляв, вони „зрадили” й умисне впустили денікінців до Києва, а галиччани наддніпрянців, що ці завели галицькі частини у денікінську пастку.
- 26) Поляки окупували теж Волинь і Полісся.
- 27) О. Доценко: „Літопис Укр. Революції”, т. II, кн. 4, ст. 278.
- 28) О. Доценко пише (оп. цїт., ст. 279): „Д-р Петрушевич довідався про підписання того договору в часі наради Директорії й уряду УНР. „От. Сальський сказав: Галицька Армія вписала темну сторінку в історію цієї боротьби. Диктатор при цих словах схопився з дивана і піднесеним голосом промовив: Не Галицька Армія, пане генерале, але генерал Тарнавський, — і негайно вийшов. Головний Отаман наказав от. Сальському піти і перепросити диктатора, щоб надалі не було непорозумінь в особистих відносинах. От. Сальський пішов слідом за диктатором. У вагоні у диктатора нікого не було, а через те от. Сальський, постукавши до купе, чекав дозволу на вхід. Та ніхто не відзивався. Тоді він сам одчинив двері купе і побачив, що диктатор, схилившись на руки, ревне плакав, не звертаючи уваги, що до нього звійшов сторонній чоловік.”
- 29) І. Мазепа, партійний колега Винниченка, подає („Україна в вогні і бурі революції”, т. I, ст. 106), що коли він, прощаючи в лютому 1919 виїжджаючого закордон Винниченка, дав йому гроші і прохав вести закордоном акцію в користь української держави, то той гроші взяв, але заявив: „Від політики відійду зовсім. Інформуватиму про цю владу не можу і не буду, бо це було б для мене компромітацією”. Ця знаменна заява Винниченка це характеристичний документ політичного мислення українських соціалістів, які вважали „компромітацією” для себе навіть позитивне інформування чужинців про українську державу, якщо в ній склад уряду становили не-соціалісти.
- 30) „Соціалістів-самостійників” ес-деки й ес-ери не вважали „правовірними” соціалістами.
- 31) І. Мазепа, оп. цїт., т. II, ст. 141.
- 32) Там же, ст. 143.
- 33) Переїзд уряду й командування армії УНР з Кам'янця до Проскурова був перешкоджений — виступом мешканців села Пашківці, які стали грабити евакуйовані поїзди. Побачивши це, уряд — вислав П. Феденка на переговори з грабіжниками. Феденко „добився успіху”, підписавши з грабіжниками договір в імені уряду УНР. Тодішній ад'ютант С. Петлюри О. Доценко у своєму „Літописі Української Революції” (том II, кн. 4, ст. 326) зауважує з того приводу: „Переговори доправили до підписання договору, по якому селяни обіцяли не перешко-

джати рухові армії й евакуємим поїздам. Але нові поїзди з майном так вплинули на грабіжницькі інстинкти Пашківської громали, що вона відкинула договір і кинулась грабувати майно. Кілька стрілів з броневика розпорошили селян, а броневик спокійно пройшов у потрібному напрямку. Чому ж уряд не вжив подібних заходів? Треба було зрезигнувати з одного села і провчити „непокорних”, знищивши до тла це село... Найгідше було те, що правительством розпочало „мирові переговори” з грабіжницьким селом.”

34) Тодішній командуючий армією УНР ген. Василь Тютюнник лежав важко хворий на тиф і 19 лютого 1920 помер. Стан армії УНР виводив у тому часі коло 10 тисяч людей. (Гл. І. Мазепа, оп. цїт., частина 2, ст. 165).

35) І. Мазепа: „Україна в вогні і бурі революції”, т. І, ст. 108.

36) Там же, ст. 109.

37) Полк. Є. Коновалець: „Причинки до історії Української Революції”, ст. 38.

38) Там же, ст. 36.

39) Там же, ст. 36.

40) Там же, ст. 36.

41) І. Мазепа, оп. цїт., т. II, ст. 235.

42) Там же, ст. 171.

43) Там же.

44) В. Винниченко: „Відродження нації”, т. III, ст. 482-486.

45) І. Мазепа (оп. цїт., ст. 181) оповідає: „В ніч на перший день Різдва приїхали ми в Гайсин. Але ніяких частин нашої армії ми не знайшли. Всюди, де ми проїздили, панувало беззаста. Слід армії губився десь на Уманщині.”

46) О. Доценко: „Літопис Укр. Революції”, т. 2, кн. 4, ст. 51.

47) Там же, ст. 73.

48) Наддніпрянці: соціал-демократи — М. Лівницький, Л. Михайлів і П. Понятенко; соціал-револ. — П. Мшанецький і Б. Ржепецький; галичани — С. Витвицький, А. Горбачевський і М. Новаківський.

49) Із-за немілозвучності назви місцевості Чарторія, в багатьох документах подано як місце тієї наради й місце постою уряду УНР сусіднє містечко Любар, замість Чарторія.

50) Документи про це гл.: О. Доценко, оп. цїт., т. II, кн. 5, ст. 277-335.

51) Про цей плян гл.: Полк. Є. Коновалець: „Причинки до історії укр. революції”, ст. 40-41.

52) Там же, ст. 42-43.

53) „Енциклопедія Українознавства” (ст. 526) подає за большевицькими звідомленнями, що літом 1921 большевикам вдалося зліквідувати на Україні бл. 6 тисяч повстанських груп.

54) Малин — містечко на Київському Поліссі, ок. сто кілом. на півн.-захід від Києва.

- 55) М. Віра: „Сім літ визвольних змагань” (1939 — 1945), В-во „Промінь”, Буенос Айрес, Аргентина 1946.
- П. Мірчук: „Акт відновлення української державности — 30 червня 1941”, видання ООЧСУ, 1952, перевидано в Мюнхені 1953.
- П. Мірчук: „Українська Повстанська Армія”, рік вид. 1953, ст. 320.
- П. Мірчук: „Історія ОУН” (ще не друкована).
- 56) В. Винниченко: „Відродження нації”, т. I, ст. 44.
- 57) Там же, т. II, ст. 32.
- 58) О. Доценко: „Літопис Української Революції”, т. II, кн. 4, ст. 38.
- 59) „Хліборобська Україна”. кн. п'ята, „Уривок зі спогадів Гетьмана Павла Скоропадського”, ст. 92.
- 60) Окреслення „українські” ми взяли в цьому випадку в лапки тому, що воно стосується тільки національного походження тих осіб, що по своїм політичним поглядам та своїй духовості були, чи бодай намагалися бути „позанаціональними”. (Один із чільних „українських” соціалістів писав у видаваній в Німеччині газеті „На чужині” в 1946 р.: „Для мене батьківщиною є та країна, в якій при владі є соціалісти, а чужою буде українська держава, якщо в ній при владі не будуть соціалісти.”

З М І С Т

1. Похід соборними силами на Київ-Одесу	3
2. У ворожому оточенні	6
3. Знову партійництво	8
4. Чорномосковські кружки	16
5. Жниво тифу	20
6. Змора орієнтацій	23
7. Договір УГА з Денікіном	28
8. Листопадово-груднева катастрофа	30
9. Під прапором українського націоналізму	32
10. Зимовий похід	37
11. Гнилий союз	41
12. Невикористана остання шанса	46
13. На історичному закруті	49
14. Висновки	51
15. Примітки	68

ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА ЛВУ:

(Видання, означені зіркою, є спільними виданнями ЛВУ і ООЧСУ)

Ч. 1. ** ДВА ЕТАПИ (Акт 30-го червня 1941 р. і УГВР)	\$0.25
Ч. 2. ** ТАРАС ЧУПРИНКА, ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА	\$0.25
Ч. 3. ** УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ	\$0.25
Ч. 4. L. Senyshyn: TRUTH ON THE MARCH (ABN)	\$0.50
Ч. 5. П. Мірчук: УКРАЇНСЬКА ВИЗВОЛЬНА СПРАВА І УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ	\$0.50
Ч. 6. П. Мірчук: ВІДРОДЖЕННЯ ВЕЛИКОЇ ІДЕЇ	\$0.50
Ч. 7. П. Мірчук: ТРАГІЧНА ПЕРЕМОГА	\$0.50
Ч. 8. П. Мірчук: ВІД ДРУГОГО ДО ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ	\$0.50
Ч. 9. В. Макар: БЕРЕЗА КАРТУЗЬКА (Спомини з 1934-35 рр.)	\$2.00
Ч. 10. Анна Франко-Ключко: ІВАН ФРАНКО І ЙОГО РОДИНА (Спомини)	\$1.50
Ч. 11. П. Мірчук: УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА ВІЙНА (1917-19)	\$0.50
Ч. 12. Д. Донцов: ЗА ЯКУ РЕВОЛЮЦІЮ	\$0.75
*Ч. 13. А. де Кюстін: ПРАВДА ПРО РОСІЮ	\$2.00
Ч. 14. П. Мірчук: ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ (у 20-річчя смерті) ...	\$1.00
*Ч. 15. П. Мірчук: З МОГО ДУХА ПЕЧАТТЮ (у 25-річчя боротьби ОУН)	\$0.25
*Ч. 16. О. Оглоблин: УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА УГОДА 1654 (Переяслав)	\$1.25
*Ч. 17. А. Ohloblyn: TREATY OF PEREYASLAV	\$1.25
Ч. 18. П. Мірчук: ПЕРШИЙ ЛИСТОПАД	\$0.50
Ч. 19. П. Мірчук: НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКРУТІ	\$0.50

Замовлення слати на адресу:

LVU — 140 Bathurst St. — Toronto, Ont. — Canada

ВІД ВИДАВНИЦТВА:

В „Політичній Бібліотеці” ЛВУ видрукувано дотепер шість брошур д-ра П. Мірчука з циклу „Український націоналістичний рух першої половини ХХ. століття”:

1. „Відродження великої ідеї”.
2. „Трагічна перемога”.
3. „Від другого до четвертого Універсалу”.
4. „Українсько-московська війна (1917-19)”.
5. „Перший Листопад”.
6. „На історичному закруті”.

На цьому припинюємо друкування брошур з цього циклу. Продовження теми в опрацюванні автора в таких книжках:

„Акт відновлення української державності — 30 червня 1941”, вид. ООЧСУ,

„Українська Повстанська Армія”, Мюнхен 1953.
„Історія ОУН” (ще не друкована).

Ціна 50 центів.